

EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Dr. Erkan AYDOĞANOĞLU

Aralık 2011

EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	5
KAPİTALİST EMEK SÜRECİNİN GELİŞİMİ.....	8
Elbirliği, Manüfaktür ve Modern Sanayi.....	10
Taylorizm ve Fordizm.....	17
Post Fordizm ya da Fordizm Sonrası.....	24
KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANMASI.....	31
Emek Sürecinde Esneklik ve Kuralsızlaştırma.....	36
Emek Sürecinde Yaşanan Dönüşümün Sonuçları.....	42
KAMUDA EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ.....	52
Kamu Hizmetleri ve Ticarileştirilmesi Süreci.....	57
Bazı Avrupa Ülkelerinde Kamunun Dönüşümü.....	64
Kamu İstihdamında Gerçek Rakamlar.....	69
Sonsöz.....	75

Kültür Sanat Sen

(Kültür ve Turizm Emekçileri Sendikası)

Adına Sahibi:

Yavuz Demirkaya (Genel Başkan)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Yusuf SAĞLAM (Genel Eğitim Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Sekreteri)

Adres:

Meşrutiyet Cad. Alibey Apt. 29/11 Kızılay / Ankara

Tel: (0.312) 232 12 51

Baskı:

Algı Tanıtım

Adres:

Adakale Sokak 25 / 27 Kızılay Ankara

Giriş

Toplumların ekonomik ve sosyal gelişmesi, üretim örgütlenmesinin verimini ve emek sürecinin parçalarını birleştirme kapasitesiyle birlikte, emekgücünü de arttırıcı bir rol oynar. Sonrasında, işçi ve işçi olmayanlar, çalışmayı örgütleyenler ve çalışanlar arasındaki ayrılıklar, farklılıklar ortaya çıktığı görülür. Bu farklılıkların temelinde, kapitalizmle birlikte kafa ve kol emeğinin birbirinden kesin olarak ayrılması, işçilerin ve diğer emekçi sınıfların üretim ilişkileri içinde farklı şekillerde ve konumlarda yer alması bulunmaktadır.

Üretimin en önemli özelliği, hiç bir zaman uzun bir dönem için belli bir noktada durmaması, her zaman bir değişme ve gelişme içinde olmasıdır. Üretim biçimi ve emek sürecinin değişmesi kaçınılmaz olarak, tümüyle toplumsal düzenin, toplumsal düşüncelerin, siyasal düşünce ve kurumların da değişmesine yol açar.

Üretim için kullanılan araçların, bunların kullanımı ve üretimi sırasında edinilen bilgilerin, deneylerin ve üretim sürecinde kurulan ilişkilerin tümüne birden “üretim biçimi” denir. Maddi değerlerin üretilmesine yardımcı olan üretim araçları, üretim araçlarını kullanan ve belirli bir üretim deneyimi ve iş becerileri sayesinde üretim faaliyetinde bulunan insanlar, hep birlikte toplumun üretici güçlerini oluşturur. Ama üretici güçler, üretimin sadece bir yönünü ifade eder.

Üretimin diğer yönünü, insanların üretim süreci içinde birbirleri ile olan ilişkileri, insanlar arasındaki “toplumsal ilişkiler” oluşturur. Üretim ilişkileri, hangi niteliğe bürünürse bürünsün, her zaman ve bütün toplumsal-ekonomik düzenlerde, tıpkı üretici güçler gibi, üretimin vazgeçilmez ögesi olarak yer almışlardır.

Üretim biçiminin değişmesi, toplumsal ve siyasal sistemin yeniden biçimlenmesinde tarihin her döneminde belirleyici bir rol oynamıştır. Bir anlamda toplumların gelişme tarihi; Marx’ın tarif ettiği gibi, üretimin gelişmesinin tarihi, yüzyıllar boyunca birbirini izleyen üretim biçimlerinin tarihi, üretici güçlerin ve insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin üretiminin tarihi olarak tanımlanır.

Bilindiği gibi üretim, sadece teknik bir konu değildir. Üretim, toplumsal ilişkiler alanının en önemli parçalarından birisini oluşturur. Üretim sürecinde elbette makineler vardır, ama bununla beraber, iş ilişkileri, üretim ilişkileri, yönetim ve bölüşüm ilişkileri de söz konusudur. Bu nedenle emek süreci gibi önemli bir konuyu incelerken, esasen insanlar ve toplumsal ilişkiler konusunun da değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmemiz gerekir. Çünkü üretimden söz edildiğinde, daima toplumsal gelişmenin

belli bir aşamasındaki üretim kastedilir. Yani ekonomik-toplumsal süreçler daima bir tarihsellik içinde vardır ve içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal özgüllükler göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Kapitalizm, bir taraftan yeni çalışma yöntemleriyle işçilerin beceri ve yeteneklerini sürekli olarak geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan emek sürecinin bütün öğelerini denetimi altına alıp, kendi inisiyatifi dışına çıkılmasının önüne geçmeyi amaçlar. Bunun için kapitalizmin gelişim tarihi boyunca farklı üretim biçimleri ile paralel emek denetim stratejileri uygulandığı bilinmektedir. Bu anlamda kapitalizm, başından bu yana kendi iç dinamikleriyle sürekli olarak değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Ama önemli olan bu değişimlerin nitelikleri ve sistemin karakteristik özelliklerini nasıl etkilediği ya da onları ne oranda değiştirip dönüştürdüğüdür.

Günümüz kapitalizminin geçmişten hiçbir farkı olmadığını ileri sürmek ne kadar eksik ve hatalı olursa, günümüzde yaşanan gelişmelere bakıp “sistemin tümüyle farklılaştığı” biçiminde yorumlar yapmak da aynı derecede yanlış olacaktır. Kapitalizm, bir dünya sistemi olarak, ilk ortaya çıktığı andan itibaren kendi gelişim dinamikleriyle sürekli bir değişim-dönüşüm içinde olmuştur.

Kapitalist sistemin başlangıcından günümüze kadar olan tarihsel gelişimi, emek araçlarının teknolojik gelişimi açısından çeşitli aşamalardan geçmiş ve her biri birbirinden farklı özellikler gösteren şekillerde gerçekleşmiştir. Bu anlamda her dönem, bir öncekinden farklı özellikler gösterse de, birbirinden bağımsız ya da kopuk olarak ortaya çıkmamış, kendi içinde içsel bir ilişkiye ve sürekliliğe sahip olmuştur.

KAPİTALİST EMEK SÜRECİNİN GELİŞİMİ

Kapitalist sistemin işleyişinin kavranabilmesi, her şeyden önce emek sürecinin anlaşılması ile mümkündür. Kapitalist emek sürecinde kapitalist, işçinin emekgücünü belli bir süreliğine satın almakta ve onu kendi denetimi altında istediği gibi kullanmaktadır. Bu anlamda kapitalizmin temel çelişkisi olan emek-sermaye çatışması en belirgin şekilde emek süreci içinde başlamaktadır.

Emek sürecinin insanın yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarabileceği bir alan olmaktan çıkması kapitalizmle birlikte başlamıştır. Çünkü kapitalist üretimde esas amaç kullanım değeri üretmek değil, değişim değeri üretmektir. Başka bir ifadeyle, kapitalist üretimin amacı artı değer elde edilerek sermayenin değer kazanmasının sağlanması, sermaye birikiminin büyümesidir.

Marx'a göre (1997) emek sürecinin üç temel ögesi vardır; 1) İnsanın kişisel etkinliği, yani işin kendisi, 2) İşin konusu, 3) İşin araçları. Marx, son iki ögeyi birlikte değerlendirmekte ve "üretim araçları" ve "üretici güçler" olmak üzere farklı biçimlerde adlandırmaktadır. Marx, bu son iki ögeyi aynı zamanda "üretimin nesnel koşulları" olarak adlandırır; emek ya da işin kendisi ise üretimin öznel koşullarını oluşturur. Buna göre teknoloji, sadece üretim araçları ya da makinelerin gelişmişlik düzeyi olarak algılanamaz. Emegin üretimi gerçekleştirmek amacıyla üretim araçları etrafında örgütleniş biçimi, üretime yönelik bilgi ve becerisini nasıl kullandığı da önemlidir.

Sermaye sahipleri, emek sürecinin öğelerini satın almakta ve belirli bir emek örgütlenme biçimi çerçevesinde işçileri çalıştırmaktadır. Sermaye sahibi emeğin belirli bir süre için kullanım hakkını satın almış olduğundan, emek süreci daha fazla

ve daha kârlı üretimin gerçekleşmesini sağlayan bir mücadele alanı haline gelmiştir. Bu nedenle kapitalistler, başından itibaren emekgücünü kendilerine bağımlı kılarak, onun üzerinde tam bir egemenlik kurmak için emek sürecini kendi denetimlerine almaya çalışmışlardır. Bu nedenle kapitalist emek sürecinin özü, artı değer üretiminden kaynaklanan bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin üretilmesine ve yeniden üretilmesine dayanır.

Sermaye sahipleri, belli bir miktar emeği değil, emeğin belli bir süre için kullanım hakkını satın alır. Dolayısıyla sermayedar belli bir süre için kullanım hakkını satın aldığı emeğin bu kapasitesinden sonuna kadar yararlanmaya çalışacak, bu nedenle de emek sürecini en fazla artı değer yaratacak biçimde dönüştürme yollarını arayacaktır. Yaratılan artı değer miktarı, üretim süreci içinde tarafların görelî güçlerine göre belirleneceğinden, kapitalizmde emek süreci, yıllar içinde kaçınılmaz olarak daha karlı üretim mücadelelerinin bir arenası haline gelmiştir. Bu yüzden sermaye tarih boyunca sadece üretim için gerekli en son ulaşılan teknolojik düzeye uygun üretim araçlarını, malzemeyi ve binayı temin etmekle kalmamış, emek gücünü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmanın yol ve yöntemlerini de geliştirmiştir.

Kapitalist topluma insanların büyük çoğunluğu, yaşamak için emekgüçlerini satmak zorundadır. Üretim araçlarından yoksun olan emekçilerin bütün fiziki ve entelektüel kapasitesi, yararlı şeyler üretebilecek olan kişiliği, belirli bir ücret karşılığında, üretim araçları sahiplerine satılır.

Kapitalizm koşullarında ücretli emeğin kullanımı beraberinde, sınıf ayrılıklarını, toplumsal çatışmaları, çıkarları birbirine zıt olan sınıflar arasındaki sınıf mücadelelerini de üretmiştir. Yaşamın bir gerçeği olarak kabul edilen, emekçilerin üretim araçlarından yoksun bırakılması, gerçekte uzun bir evrimin sonucu ve ancak zor yoluyla başarılabilmiştir.

Emek süreci, emeğin üretim araçları çevresinde örgütlenme biçimini ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu nedenle emek sürecinde değişimden söz edildiğinde üretim teknolojisindeki ve teknik işbölümündeki farklılaşmanın sonucu olarak, hem emek gücünün üretim araçlarıyla kurdukları ilişkide hem de üreticilerin birbirleriyle ve üretim araçlarını denetleyenlerle kurdukları ilişkide ortaya çıkan değişiklikler anlaşılır.

Kapitalist sistemin başlangıcından günümüze kadar olan tarihsel gelişimi, emek araçlarının teknolojik gelişimi açısından çeşitli aşamalardan geçmiş ve her biri birbirinden farklı özellikler gösteren şekillerde gerçekleşmiştir. Bu anlamda her dönem, bir öncekinden farklı özellikler gösterse de, birbirinden bağımsız ya da kopuk olarak ortaya çıkmamış, kendi içinde içsel bir ilişkiye ve sürekliliğe sahip olmuştur.

Elbirliği, Manüfaktür ve Modern Sanayi

Marx, kapitalist üretim sürecinde emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ilişkilerinin aldığı biçimleri ayrıntılı olarak incelemiştir. Marx'ın, İngiltere üzerinden yaptığı değerlendirmelerde, elbirliği, manüfaktür ve modern sanayideki bağımlılık ilişkilerinin nasıl oluştuğunu net bir şekilde ortaya koyduğunu görmek mümkündür. Marx'a göre "kapitalist üretimin nasıl başladığını ifade eden elbirliğinde gördüğümüz şey, yalnızca elbirliğiyle çalışma yoluyla bireyin üretici gücünde bir artma değil, yepyeni bir gücün, yani kitlelerin ortak gücünün yaratılmasıdır" (1997:317).

Burada iki noktaya dikkat çekmek gerekir. Birincisi basit elbirliğinin üretimin koşullarını nasıl belirlediği, ikincisi ise çalışma koşullarının ortaklaşmasının bireysel üretimi arttırmada ve üretim sürecinde toplumsal bir ortam oluşturmada nasıl ortak bir güç haline geldiğidir. Bu anlamda üretim, sadece teknik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Kapitalistler

için, işçiler arasındaki elbirliği, hem sermayeden tasarruf etmekte, hem de daha az işçiyle, daha kısa zamanda, daha çok üretim yapılmasını sağlamaktadır. Bu durum, bir taraftan artı değer sömürüsünü artırırken, diğer taraftan kâr oranlarını da yükseltmektedir.

Kapitalizmin temeli olan elbirliği, başlarda çalışmanın da temelini oluşturmuştur. Elbirliği dönemi henüz parçalanmayan işin, baştan sona işçi tarafından takip edildiği, tasarlandığı ve yönetildiği dönem olarak bilinmektedir. Peş peşe gelen bütün işleri aynı beceriyle yaptığı için işçi, zihinsel ve bedensel olarak parçalanmamış bütünlüklü yapısını korumuştur. Kuşkusuz üretimin bu aşamasında da işçiler zorla çalıştırılmış, sömürülmüş ve büyük acılar çekmiştir¹. Bundan dolayı başkaları için çalışmanın hiçbir cazip tarafı yoktur. Ama en azından bu dönemde işçiler, işyerinde yaptıkları işe hâkimdir. İşlerine henüz yabancılaşmamış, yaptıkları iş üzerindeki denetimlerini kaybetmemişlerdir.

Kapitalist üretim sürecinin ilk dönemlerinde, insan ihtiyaçlarının basitliği ve üretim araçlarının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle, yapılan üretim faaliyetlerinin de basit olması kaçınılmaz olmuştur. Ancak ihtiyaçların giderek artması ve insanların doğaya daha fazla egemen olma hırsı ile birlikte, çalışmanın ve üretimin sınırlarının giderek genişlemeye başladığı görülmüştür. Bu aşamada gelişen ve üretimin bölümlenmesi olarak adlandırılan manüfaktür üretimde işbölümünün daha da derinleşmesi, yeni aletlerin kullanılmasını ve üretimin karmaşıklaşmasını beraberinde getirmiştir.

¹ Tarihsel olarak emeğin, çalışmanın kavramsal kökeni, eski Yunancada, doğum anındaki sancı, acı çekmek ve işkence anlamına gelmektedir. Çalışmanın hem yapılan bir etkinlik (çalışmak), hem de gidilen bir yer (iş) anlamının bulunması, kavramın anlamını derinleştirir. İngilizcenin yanı sıra, Almanca ve Fransızcada da emek ve çalışma kavramları acı, sıkıntı, zahmet, bitkinlik ve işkence anlamında kullanılmaktadır (Ciulla, 2000:24-32; Williams, 2006:212-216). Gerçekten de insanlık tarihinde, sadece kapitalizmde değil feodal dönemde, hatta daha önceki dönemlerde toplumsal zenginlikleri üreten kesimlerin kölelerin, serflerin, işçilerin çalışmada var oluşları her zaman sancılı ve acı dolu olmuştur.

Üretimde makinelerin daha yaygın kullanılmaya başlanması ile işbölümü daha da genişlemiş, işçiler giderek daha fazla oranda makinelerin sıradan bir parçasına dönüşmeye başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda, sayıları hızla artan işçilerin maddi ve zihinsel üretimlerinin, başka bir ifade ile kafa ve kol emeklerinin birbirinden daha fazla ayrılmasına neden olmuştur. İşçiler manüfaktürle birlikte yaratıcı yeteneklerini kaybetmeye başlamış, sürekli aynı işi, aynı şekilde yapar duruma gelmiştir. Bu süreç ilerledikçe iş, işçilerin sürekli aynı şekilde çalışmalarından dolayı sıradanlaşmış, tarihsel anlamına uygun olarak, büyük bir işkence haline gelmeye başlamıştır. Sıradanlaşan işçi, kapitalistin elinde bir kuklaya dönüşmüş, yaratıcı yetenekleri giderek körelmiş ve her denilene boyun eğen garip bir canlıya dönüşmeye başlamıştır.

Kapitalist işbölümü ve makine, işlerin birbirinden ayrılmasına, işçinin makinenin bir parçası haline gelerek yeteneklerinin önemli bir kısmının sınırlanmasına ve işlerin herkesin yapabileceği basit işlemler düzeyine indirgenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda işçiler arasındaki rekabet artmış, bu durum kapitalistlerin eline önemli bir silah vermiş, kapitalistlerin işçiler üzerindeki denetimini ve egemenliğini güçlendirmiştir. Makineleşme ile artan işbölümü, bir taraftan emeğin üretken gücünü, verimliliğini ve sermaye birikimini arttırırken, diğer taraftan işçilerin daha fazla sömürülmesi, yoksullaşması ve emeğin sermayeye olan bağımlılığının artmasını beraberinde getirmiştir.

Manüfaktürle birlikte, eskiden başından sonuna bir işçi tarafından yapılan işler, artık gelişen işbölümü nedeniyle birbirinden bağımsız olarak çalışan işçiler tarafından yapılmaya başlamıştır. İşin parçalanmasını, işçilerin iş becerisi ve yeteneklerinin parçalanması izlemiştir. O dönemde yapılan işlerde zanaatçılık yine

temeldir ama artık işçiler, iş üzerindeki egemenliklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır.

Üretim sisteminin gelişimi tarihsel olarak incelendiğinde, gerek üretimin topluca aynı işyerinde yapılmaya başlandığı dönemde, gerekse işbölümü ilkesine göre işlerin ayrı ayrı işçiler tarafından yapıldığı dönemde alet/makine/konveyör sadece atölyede kullanılmıştır. Bir başka deyişle üretimi “otomatikleştirme” çabası, sadece girdilerin dönüştürüldüğü, üretimin yapıldığı atölyelerde gerçekleşmiştir (Yentürk, 1993:49). Fabrika sisteminin oluşmasında, tek tek atölye üretimlerinin zaman içinde birleştirilmesi önemli bir rol oynamış, buhar makinesinin keşfi ve sanayide kullanılmaya başlanmasıyla birlikte fabrikalar hem sayı olarak, hem de büyüklük olarak artmıştır.

Manüfaktürle birlikte yaşanan bu değişim süreci, sanayi kapitalizminin gelişmesi ve fabrika sisteminin ortaya çıkışı ile birlikte yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren, emek süreci örgütlenmesinde hem nicelik, hem de niteliksel boyutları açısından köklü değişiklikler yaşamıştır. Kapitalizmin, tarihin bölündüğü başlıca evrelerden geçerek gelişmesi, esas olarak, üretimin karakterini etkileyen teknik değişikliklerle birlikte olmuştur. Bu nedenle her yeni aşamayla ilişkili olan kapitalistler, en azından başlangıçta, sermayelerini eski tip üretime yatırmış olan kapitalistlerden daha değişik bir katman oluşturmuşlardır.

Emek, bir taraftan sermayenin birikimine ve böylece toplumun artan gönencine yol açarken, diğer taraftan işçiyi kapitaliste daha da bağımlı hale getirmiştir. Sonrasında makineler, toplumsal emeğin kapitalist bölünüşünde zaten örtük olarak bulunan iş görevlerinin parçalanması ve hiyerarşik örgütlenme özelliklerini hem yansıtır hem pekiştirirken aynı zamanda önemli bir denetim kaynağı haline gelmiştir.

Kapitalizmin asıl kimliğini kazanması, sanayi kapitalizminin gelişmesi ve fabrika sistemine² geçiş ile başlamıştır. Büyük makineler ev üretimi için elverişsiz olduğundan fabrika sistemine geçiş ile üretim, artan talep artışlarına paralel bir gereksinme ve zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Modern sanayinin gelişmesiyle birlikte, üretimin evler ve küçük atölyeler yerine çok sayıda işçinin ve makinelerin bulunduğu büyük binalarda yapılmaya başlaması, sadece fabrika sistemini meydana getirmekle kalmamış, işçilerin tüm aile bireyleri ile birlikte son derece güç koşullarda çalışmak zorunda kalmalarına da neden olmuştur.

Sanayi devriminin, o güne kadar gelişen ve yaygınlaşan çalışma ilişkilerinin biçimini büyük ölçüde değişikliğe uğratması beraberinde önemli sorunlar da getirmiştir. Bu sorunların başında, üretimde kullanılacak emeğin, artık köleler ya da serflerin çalıştırılmasında olduğu gibi, karşılıksız olarak kullanılmayacağı gelmektedir. Emeğin, angaryadan kurtulması olarak ifade edilen bu gerçeğe karşın, kapitalizmle birlikte “özgürleştiği” iddia edilen işçilerin, yaşamak için çalışmaktan başka bir alternatifleri kalmamıştır. Nitekim kapitalizmin gelişmesiyle birlikte işçiler, zorunlu olarak hızla yaygınlaşan fabrikalarda belli bir ücret düzeyinden çalışmaya başlamışlardır.

Üretimde fabrika sistemine geçilmesinin en önemli sonucu, işçilerin bir araya getirilerek çalıştırılması ve belirli bir disiplin altına alınarak denetlenmeye başlanmasıyla birlikte, “özgür” ücretli emeğin üretim araçları sahiplerine bağımlılığının artması olmuştur. Üretim araçlarında gerçekleştirilen teknolojik yenilikler, bir taraftan işçilerin üretim araçları

² Andrew Ure’a göre fabrika terimi, merkezi bir güç tarafından kesintisiz olarak harekete geçirilen, üretici makineler sistemini, yetişkin olsun olmasın değişik işçi sınıflarının beceri ve dikkatle birleşik olarak gözetme eylemini belirler. En kesin anlamıyla bu terim, kendi kendini düzenleyen bir motor gücüne tabi olan, kesintisiz ve düzenlilik içinde aynı şeyi üretmek için hareket eden ve birçok mekanik ve anlaklı (zeki) organlardan meydana gelen, büyük bir otomat fikrini verir.

üzerindeki denetimini sürekli olarak azaltırken, diğer taraftan onların üretim araçlarına ve bu araçların sahiplerine olan bağımlılığını arttıran bir işlev görmeye başlamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin yaşadığı hızlı gelişim ile birlikte, fabrikalarda bir araya gelen büyük işçi yığınlarının denetlenebilmesi ve belirli bir disiplin altında çalıştırılabilmesi “yönetim” olgusunun ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Bu gelişme, hem emeğin bileşimi üzerinde, hem de emekle sermaye arasındaki ilişkiler üzerinde önemli değişiklikler yaratmıştır.

Kapitalizmin ilk yıllarından itibaren işçilerin atölyelerde ve fabrikalarda çalışmaya başlaması, teknik verimliliği azamiye çıkarmanın, makinelerin tam kullanımını sağlamanın en etkin yollarını geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluğun bir yanısıması olarak ortaya çıkan kapitalist emek denetimi, bu amacın mümkün olduğunca sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için önemli işlevler görmüştür.

Ev ve işyerinin ayrılması ile fabrika üretiminin yayılmasına yol açan temel gelişme, buhar makinesinin keşfidir. Kısa sürede dokuma sanayinden başlayarak tüm sanayi kollarını egemenliği altına alan bu makineler sayesinde, çalışma yaşamı büyük ölçüde fabrikalara kaymıştır. Bu noktada fabrika sisteminin gelişimi, ücretli emeği disiplin altına almak için yeni tekniklerin ortaya çıkması ve özellikle işçilerin çalışma disiplinini temel alan denetim araçları aracılığıyla, işçiler üzerinde doğrudan egemenlik ve baskı sağlanmasını kolaylaştırmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ve emek sürecinin gelişimi açısından bakıldığında manüfaktür üretim ile onu izleyen ve fabrika sistemine dayanan makineli üretim arasında önemli farklar görmek mümkündür. Teknolojinin gelişmesi ile emek sürecinin denetimi önceden büyük ölçüde işçilerde iken, artık neredeyse tamamen

kapitalistin eline geçmiştir. Bunu sağlayan makinenin teknik yapısı ya da işbölümü içindeki emeğin yeniden örgütlenmesi değil; makinenin, içinde kullanım imkânı bulunduğu üretim ilişkileri ve toplumun sınıfsal özellikleridir. Fabrika sisteminin ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan birisi de işçilerin artık vasıflı olmasına gerek kalmamasıdır. Çünkü vasıfsız emekgücü emek maliyetlerini düşürür ve böylesi bir sonuç sermaye için çok daha kârlı bir uygulamadır.

Fabrika sistemi, hızlı üretim ve daha çok ürün elde edilmesi gibi olumlu sonuçları yanında, toplumsal açıdan ciddi anlamda olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Erkek işçiler yanında, hatta onların yerine zorunlu olarak kadınlar ve çocukların fabrikalarda çalıştırılmaya başlanması, fabrika sistemi içinde uzun süre etkisini hissettiren önemli ve trajik sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Fabrikalarda ilk ortaya çıkmalarından itibaren tüm çalışma süreçlerini kapsayan yoğun bir denetim söz konusudur. Üstelik denetim işi sadece üretimle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda işçilerin hareketlerini, işi yapış biçimlerini, çalışma hızlarını, davranışları da içermektedir. Üretim alanı büyüdükçe denetleme işi de büyümüş, işçileri gözetim altında tutmak bu dönemden itibaren üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Kavramsal olarak farklı özellikleri olan üretim birimleri arasındaki ilişkiler, farklı emek örgütlenmesi ve emeğe yönelik yeni düzenleme mekanizmaları anlamına gelmekte ve emek piyasalarında, farklı özelliklere sahip emek kullanım biçimleri ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda değişen koşullara kısa sürede yanıt verebilen, farklı ve değişik boyuttaki talepleri karşılayabilen, bireyi daha öne çıkaran, diğer bir deyişle temel farklılığı “esnek” ilişkilerden kaynaklanan bir “emek talebi” ön plana çıkmaktadır. Bu saptama, emek piyasasının irdelenmesi, bu piyasanın özelliklerinin ve yaşanan değişmelerin emek süreci ve

üretim örgütlenmesi üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

20. yüzyıla gelinmesiyle birlikte emek sürecinde gözlenen en önemli değişiklik, emek sürecinin parçalanması ve buna bağlı olarak emeğin kendi içinde farklılaşması³ olmuştur. Bu olgu, bir yandan işgücünün niteliksizleşmesine ve bunun sonucunda sermaye ile emek arasındaki bağımlılık ilişkilerinin derinleşmesine neden olurken, öte yandan bilim ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, yeni iş türlerinin ve istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Taylorizm ve Fordizm

Taylorizmin öncü uygulamaları manüfaktür sistemde ortaya çıkmıştır. Ancak her ne kadar manüfaktür sisteminde ürün, işbölümü ilkesine göre çeşitli ellerden geçiyorsa da, üretim hala işçinin becerisine ve kapasitesine bağımlıdır. Çünkü manüfaktür sisteminde verimlilik artışı hala işçinin el-ayak sayısı, kuvveti, hızı ve el idaresine bağlı olan aletler tarafından sınırlanabilmekte, işçi ve niteliği hâlâ üretim sürecindeki stratejik önemini koruyabilmektedir. Emek süreci, bilimsel iş örgütlenmeleri yöntemleriyle tam denetim altına alınmış, üretimin akışı ve çalışanların üretim sırasında yaptığı hareketlerin etkinliği en üst düzeye çıkaracak şekilde sistematik hale getirilmiştir. Üretim büyük fabrikalarda kitlesel olarak yapılmış ve hızlı montaj hattıyla düzenlenmiştir (Aydoğanoglu, 2011:62-63).

³ Emek süreci, emeğin üretim araçları çevresinde oluşturduğu örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Emek sürecinin parçalanması ve kendi içinde farklılaşmasından kastedilen ise üretim teknolojisi ve işbölümündeki farklılaşmadan kaynaklanan, emeğin hem üretim araçlarıyla hem de kendi aralarında kurdukları ilişkilerde meydana gelen değişikliklerdir.

Taylorizm emek sürecinde “bilimsel yönetim”⁴ tekniklerinin uygulanmasına dayanan bir emek örgütlenme ve yönetim biçimidir. Özellikle 20.yüzyılın başlarında üretim organizasyonunun “bilimsel” bir biçimi olarak ileri sürülmüştür. Taylor temel görüşlerini *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı kitabında toplamıştır. Emek sürecinde bütün denetimin yönetime geçmesi gerektiğini savunan Taylorizmin başlıca üç ilkesi vardır. Birincisi, emek sürecinin basitleştirilmesidir. Emek sürecindeki basitleşme bütün üretim sürecinin parçalanmasını gerekli kılmaktadır. İkincisi, kafa emeğinin üretimden alınarak planlama düzeyinde merkezileştirilmesi, üçüncü ilke ise işçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimce planlanması ve bu planın işçiye emirler biçiminde iletilmesidir (Braverman, 1974:119).

Taylorizm, emek araçlarının geliştirilmesi ya da teknoloji ile ilgili olmaktan çok, emeğin disipline edilmesini sağlayan örgütlenme biçimleri ile ilgilidir. “Taylorizm, 20. yüzyılın başında emeğin yeni örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmış ve emek gücünü denetim altında tutmanın, onu disipline etmenin bir yolu olarak gündeme gelmiştir” (Aglietta, 1979:113).

Taylorizm sayesinde makine, emeği derinden kontrol etmenin bir aracı durumuna getirilmiştir. Öte yandan Taylorizm’in ilkelerinin uygulanma koşullarının makineli üretim ile olanaklı olduğunu belirtmek gerekir. Sonuçta yeni bir teknolojik gelişme, değişen üretim süreci içinde oluşacak yeni emek örgütlenmesinin ortamını hazırlamıştır. Taylorizmi tanımlayan temel unsurlar şunlardır;

4 Taylor’un işin yapılışı ile ilgili yürüttüğü deneyleri, teknik ve teorik çalışmaları ‘işin bilimi’ olarak algılamak son derece yanlış olur. Çünkü Taylor’un çalışmalarının odak noktası işin en iyi, en az gayret sarf ederek nasıl yapılacağından çok, kapitalist emek sürecinde *yabancılaşmış emeğin* en iyi nasıl kontrol edileceğine yöneliktir. Burada kullanılan ‘Bilimsel Yönetim’ kavramından kasıt, Taylor’un yaptığı tanım gereğidir (Aydoğanoglu, 2002:17).

- ✓ Emeğin kontrolü...
- ✓ Hareket-zaman etütleri...
- ✓ İş üretkenliği ve çalışma hızı...
- ✓ Kafa ve kol emeğinin kesin olarak ayrışması...
- ✓ Emeğin vasıfsızlaşması ve değersizleşmesi...
- ✓ İşçinin üretimdeki kontrol kaybı...

Taylorizm, emek araçlarının geliştirilmesi ya da teknolojiden çok, emeğin örgütlenme biçimleri ve denetlenmesi ile ilgilidir. Taylor aslında teknolojiyle değil, belirli bir teknoloji düzeyinde emeğin denetiminin nasıl sağlanacağı ile ilgilenmiştir. Onun için emek sürecinin denetimi, bilimsel yönetimin en temel özelliklerinin başında gelir. Böylece Taylor işi, zamanın bir işlevine indirgemekte, zamanı ise çalışan işçilerin hareketlerinin hızıyla ölçmektedir. Bir başka deyişle, Taylor için işçilerin çalışması, gözlenebilen bir üretim aracı olarak bilimin nesnesidir ve bir nesne olduğu için de kendi iradesinden bağımsız olarak hareketleri planlanabilir olmalıdır. Bu durum, Taylorizmin katı bir iş disiplinine bağlı olarak işçilerin denetlenmesinde teknik denetimin önemli bir yer tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir (Aydoğanoglu, 2011:62).

Fordizm ise emek ve teknolojinin örgütlenmesi anlamında Taylorizmden sonraki aşamayı ifade eden bir kavramdır. 1929 kriziyle ivme kazanan ve esas olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası varlığını güçlendiren Fordizm dönemi kapitalizmin üç yüz yılı aşkın serüveninde önemli bir yer tutar. Özellikle savaş sonrası dönemde kendisini gösteren Fordizm, yalnızca bir kitle üretimi sistemi olarak değil, daha çok bütünsel bir yaşam tarzı gibi ele alınmıştır. Kitle üretimi, kitle tüketiminin yanı sıra ürünün standartlaşması demektir; bu ise yepyeni bir estetik ve kültürde bir metalaşma olarak değerlendirilmektedir (Harvey, 1999:158).

1900'lü yılların başlarında geliştirilen Fordizm, emek sürecinde yönetimin işçilerin becerilerine olan bağımlılığını ortadan kaldırıp, işçileri vasıfsızlaştıran bir dizi adımın atılmasını sağlamıştır. İşçilerin üretim sırasında zaman kaybını en aza indirmek için tasarlanan kayan bant sistemine göre fabrika düzenlemesini geliştirilmiştir.

Yeni fabrika düzenlemesinin geliştirilmesi, zamanlama olarak her işlem için ayrı bir tezgâhı ayarlayabilecek ölçekte büyük hacimli üretim gerektiren pazarların oluşmasına denk düşmektedir. Çünkü her işlem için üretim hattına özel amaçlı makine yerleştirilmesinin yüksek maliyeti, üretimin kârlı olabilmesi için büyük hacimlerde gerçekleştirme gereğini doğurmakta, yani ölçek ekonomilerini çok önemli kılmaktadır. Makinelerin çoğu üretilen standart bir ürüne göre tasarlanmış olduğundan modelden ya da ürün tipinden öbürüne geçmek ya çok güç ya da imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle, Fordist üretimde esneklik yoktur, katı bir sistemdir.

Ford, üretim sürecini denetlemenin tek başına işgücünü denetlemek anlamına gelmediğini fark etmiştir. İşçilerin yeni emek sürecine ilk tepkileri; emek devir oranının aşırı derecede artması, işe devamsızlık ve işçilerin yeterince çalışmaması olmuştur. İşçilerin bu tepkilerine karşı Ford yeni denetim teknikleri geliştirmiş ve bu yönüyle Taylorizmden farklılaşmıştır. Taylor denetimi sadece işyeri içinde, işin ve işçinin denetimi ile sınırlı tutarken, işçilerin fabrikadan çıktıktan sonra zamanlarını nasıl geçirdiklerini önemsememiştir. Oysa Ford, yarattığı çalışma disiplinine ve etkinliğe uygun bir işçi sınıfı kültürü oluşturmak için işçilerin fabrika dışındaki gündelik yaşamlarıyla da yakından ilgilenmiştir (Aydoğanoglu, 2011:69).

Taylorizm emeğin makine başındaki örgütlenmesini dile getirirken, Fordizm emek ile birlikte makineli sistemin fabrika

sistemi içinde yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Emek örgütlenmesi bakımından Fordizmin kendine özgü iki özelliği vardır; Birincisi amaçların basitleştirilmesi yani nitelikli amaçların, niteliksiz olanlardan tam ve kesin biçimde ayrılmasıdır. Böylece işçi sınıfı sayıları az olup nitelikli işleri yapanlarla, sayıları çok ama niteliksiz işleri yapanlar olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. İkinci özellik ise, emek gücünün organik bir duruma getirilmesi, yani kolektif emeğin yaratılmasıdır. Bu ise bütün içinde her bireyin üretken katkısının diğerlerine katkısına bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Fordizmi tanımlayan temel özellikler şunlardır;

- ✓ Büyük ölçekli kitlesel üretim...
- ✓ Kayan Bant Sistemi (Montaj Hattı)...
- ✓ Zaman kaybının an aza indirilmesi...
- ✓ Standart ürünlere yönelik genel amaçlı makineler sistemi...
- ✓ Fordist denetim ve makinelerin yükselişi...
- ✓ İşçilerin karşılıklı bağımlılığı ve sonuçları...

Fordist sistemin yerleşik hale gelmesinin tarihi, aslında yarıym yüzyıl süren uzun ve karmaşık bir öyküdür. Çoğu ulaşılan sonucu hedeflememiş politik tercihler ya da kapitalizmin özellikle 30'lü yılların büyük depresyonunda belirgin olarak ortaya çıkan kriz eğilimlerine basit reflekslerle verilmiş olan sayısız birey, şirket, kurum ve devlet kararına bağlı olmuştur (Harvey, 1997:149). Fordizm, Taylorizmin temel örgütlenme felsefesini daha da derinleştirmiş ve onun daha çok işliklerle sınırlı olan düşünsel arka planını tüm sistem boyutlarında yaygınlaştırarak, bir anlamda Taylorizm'e ideolojik ve sosyal bir boyut kazandırmıştır (Belek, 1997:51).

Sermayenin yeniden yapılanması anlamında Fordizm “ağır sanayi” hamlesini ifade eder. Büyük makineler, makine sistemleri ve fabrikalar fordist sistemi tanımlayan temel öğelerdir. Aynı standart üründen büyük miktarlarda üretilmesi esastır. Bu dönemde kabul edilen temel slogan “*kitlesel üretim ve kitlesel tüketim*”dir. Kitlesel Fordist üretim teknolojisi ve örgütlenmesindeki yüksek standardizasyon; koordinasyon ve kontrol maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Fordizmin sınırlılıkları içinde doğrudan emek örgütlenme biçiminden kaynaklanan bir etken de bulunmaktadır. Fordizm yalnızca makineleri standardize etmekle ve onların amaçlarını parçalamakla kalmayarak aynı zamanda emeği de parçalamış, emeğin niteliksizleşmesi ve makinenin basit bir uzantısı haline gelmesine neden olmuştur.

Fordizmin oldukça geniş bir coğrafyada kendisini göstermesi, dünya ölçeğinde üretim ve kar artışlarını doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde artan kâr oranları sermayenin çeşitli tavizler vermesini gündeme getirmiştir. Yoğun sermaye birikiminin yaşandığı bu dönemde özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası uzun dönemde ekonomik genişleme periyodu yaratmıştır. Bu dönemde özellikle Avrupa ve ABD’de ekonomik yapılanma, emek piyasaları ve çalışma ilişkilerinde çeşitli kurumsal düzenlemeler⁵ hayata geçirilmiş, “sosyal devlet” uygulamaları ile paralel olarak yeni bir kamu personel sistemi oluşturulmuştur. Kamunun üretim süreci içinde önemli bir yer tutmaya başlamasıyla birlikte oluşturulan kamu personel sistemi, o dönemki “sosyal devlet” fikrine paralel olarak uygulanmıştır. Sosyal devletin kamu personel sisteminin temel özellikleri şu şekildedir;

⁵ Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası başta Avrupa olmak üzere pek çok gelişmiş kapitalist ülkede devlet, işçi, işveren birlikteliğine dayanan korporasyonlar, “Ekonomik ve Sosyal Konsey” benzeri örgütler kurulmuş, bu oluşumlar o dönemde yaşanan ekonomik ve siyasal düzenlemelerin temelini oluşturmuştur.

- ✓ Kamu hizmetinin sürekliliği ve düzenliliği esastır. Bu nedenle kamuda istihdam edilenler genel anlamda kamu personeli olarak adlandırılır...
- ✓ Kamu istihdamı özel istihdama göre daha koruyucudur.
- ✓ Kariyer sistemi yaygındır, görevde yükselme esastır...
- ✓ Kamu hukukuna tabi olarak çalışılır...
- ✓ Hiyerarşik bir örgüt yapısı vardır...
- ✓ Kamu hizmetinin sürekli ve düzenli olması gerektiği için kamu personelinin işten çıkarılmaması kuraldır...
- ✓ Hukuki olarak düzenlenmiş iş güvencesi vardır...
- ✓ Liyakate ve kıdeme göre ödeme yapılır...
- ✓ Kamuya özel sosyal güvenlik ve emeklilik sistemine sahiptir...

Sosyal devletin kamu personel sisteminin temel özelliği kamu hizmetlerinin niteliği gereği sürekli ve düzenli etkinlikler dizisi olarak algılanması ve bu hizmetlerin yine sürekliliği olan bir istihdam anlayışıyla “kamu personeli” eliyle yürütülecek olmasıdır. Kamu istihdamında temel hedef kamu yararı olduğu için, özel istihdama göre daha koruyucu ve güvenceli istihdam benimsenmiştir. Sosyal devletin kamu personel sisteminde kamu personeli işe girdiği andan itibaren eğitim, kıdem, liyakat vb gerekçelerle görevinde yükselme imkânına sahiptir.

Fordizmin döneminin canlılığı ve gelişmeleri 1970’li yıllara kadar sağlam kalmıştır. Bu dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde nüfusun büyük bölümünün maddi yaşam düzeyi yükselmiş, sermayenin karları için de görece olarak istikrarlı bir ortam sürdürülmüştür. Yine aynı dönemde benimsenen, sendikalar-işverenler ve devlet işbirliğini ifade eden korporatif yapılanma

ile sendikalar sistem içi kurumlar haline getirilerek işlevsizleştirilmiştir. Ancak 1970’li yılların kapitalist ekonomilerde yaşanan derin daralma bu çerçeveyi parçaladığında, birikim rejiminde hızlı, ama henüz yeterince anlaşılamayan bir geçiş süreci ile etkileri günümüze kadar süren yıkım süreci başlamıştır.

Post Fordizm ya da Fordizm Sonrası

Fordizmin temellerini tehdit eden ve sembolik olarak 1973’te ortaya çıkan organik krizin kaynağını, 1966 yılından itibaren emek gücünün yeniden üretiminin maliyetlerinde sağlanan uzun dönemli düşüşün durması ve geriye dönmeye başlaması oluşturmuştur. Başka bir ifade ile 1966 yılından itibaren sermayenin o zamana kadar sürekli artan kar oranları azalmaya başlamıştır. Post-fordizm, istihdam hacmi ve biçimlerinde, ürünün niteliğinde, emek piyasalarında, çalışma biçimlerinde, teknolojide üretim örgütlenme biçimlerinde Fordist düzenlemelerin ve kuralların esnetilmesi, yumuşatılması anlamına gelmektedir. Postfordist dönemdeki pek çok teknik Fordist tekniklerden köklü biçimde farklılıklar göstermiştir.

Fordizmde temel ilke, bant akışının sürekli kılınması, ürünlerin çok miktarda ve standart üretimi ile buna uygun sınırlı amaçlı makinelerin geliştirilmesi ve teknolojinin özelleştirilmesidir. Böylece iş içinde amaçlar iyice parçalanmakta ve işçiler daha sıkı biçimde denetlenmektedir. Postfordist dönem ise Fordist birikim ve düzenleme yöntemlerindeki ve bu yöntemlerin ilişkilerindeki çökme sonucunda ortaya çıkmıştır.

Postfordizm, sermaye birikim rejimi ve düzenlemedeki yenilenmeyi ifade etmektedir. Postfordist düzenlemelerin temel

amaçlarından birisi sermayenin organik bileşimindeki⁶ artışın doğurduğu ortalama kar oranlarındaki düşüş eğiliminin engellenbilmesi için emek maliyetlerinin düşürülmesidir. Değişen koşullara kısa sürede yanıt verebilen, farklı ve değişik boyuttaki talepleri karşılayabilen, bireyi daha öne çıkaran, diğer bir deyişle temel farklılığı “esnek” ilişkilerden kaynaklanan bir ‘emek talebi’ post fordist üretim biçimi ile birlikte ön plana çıkmıştır.

Postfordizm ile birlikte emek süreciyle ilgili olarak emek piyasasında gözlenen en önemli değişiklik, emek sürecinin parçalanması ve buna bağlı olarak emeğin kendi içinde farklılaşması⁷ olmuştur. Bu olgu, bir yandan işgücünün niteliksizleşmesine ve bunun sonucunda sermaye ile emek arasındaki bağımlılık ilişkilerinin derinleşmesine neden olurken, öte yandan bilim ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, yeni iş türlerinin ve istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Fordizm sonrasını şu başlıklarla ifade etmek mümkündür;

- ✓ “Kitlesele Üretim, Kitlesele Tüketim” denkleminin iflası...
- ✓ “Katı olan her şey kötüdür”...
- ✓ Kuraldan kuralsızlığa, katılıktan esnekliğe geçiş...
- ✓ Otoritenin ve emek denetimin merkezsizleşmesi...
- ✓ Toplumun yenilgisi, bireyin yükselişi...

Fordizm sonrasında, toplumsal yapılarda, kurumlarda ve

6 *Sermayenin Organik Bileşimi*: Değişmeyen sermaye/değişen sermaye olarak tanımlanmaktadır. Üretim süreci içinde daha az emek kullanıldığına göre değişen sermaye oranı düşecek dolayısıyla sermayenin organik bileşimi artacak, bu da krize neden olacaktır.

7 Emek sürecinin parçalanması ve kendi içinde farklılaşması ile kastedilen, üretim teknolojisi ve işbölümündeki farklılaşmadan kaynaklanan, emeğin hem üretim araçlarıyla hem de kendi aralarında kurdukları ilişkilerde meydana gelen değişikliklerdir.

sınıf ilişkilerinde yaşanmakta olan dönüşüm, yalnızca teknik emek süreci ya da ekonomik güç ilişkileri ile sınırlı kalmamıştır. Fordist kitle üretim biçimlerinin terk edilmeye başlanmasıyla birlikte ona ait üretim ilişkilerinin dayandığı yoğun birikim süreçleri ve onları düzenleyen kurumsal yapıların, yaşanan dönüşüm sürecine nasıl uyum sağlayacağı tartışmaları başlamıştır.

Fordizm sonrası dönemde emek sürecinde yaşanan gelişmeler, teknolojinin de etkisiyle makinenin emeği denetim altına alması olgusunu önceki dönemlere göre daha da derinleştirmiş ve karmaşıklaştırmıştır. Bu sistem içinde teknolojik açıdan daha gelişmiş bir makine olan bilgisayarlar işçileri her açıdan denetlemiş ve yönetmiştir. Üretim araçlarını, yani makineleri denetim altında tutan sermaye, üretim sürecinin bütünü üzerinde daha soyut, daha dolaylı, fakat daha belirgin ve daha derin bir egemenlik kurmuştur (Aydoğanoglu, 2011:75-76).

Kapitalizmin tarihsel süreç içinde yaşadığı dönüşüm sonucunda, üretim biçimleri ve ona bağlı olarak ortaya çıkan istihdam yapılarında meydana gelen değişimler, emeğin yapısını ve sendikal örgütlenme biçimlerini de doğrudan etkileyici özellikler göstermiştir. Bu etkinin oluşması, büyük ölçüde yaşanan dönüşüm sürecinin yapısal özelliklerine, üretim biçimi ve teknolojik gelişmelerin emeğin yapısında meydana getirdiği farklılıklara dayanmaktadır. Bu anlamda, kapitalist üretim ilişkilerinin yaşadığı dönüşüm ve krizler bir taraftan emekçilerin sahip olduğu ve büyük ölçüde sınıf mücadelesinin gelişme dönemlerinde sağladığı kazanımları kaybetmeleri ile sonuçlanmıştır.

Üretim ve tüketim koşullarının sermaye birikim koşullarınca belirlenmesi yönündeki eğilim, bilineceği gibi kapitalizmin bir toplumsal ilişki biçimi olarak geliştiği ilk andan itibaren süregelen “özüne” ilişkin bir süreçtir. 1970’lerle birlikte kapitalizmin içine girdiği kriz dönemi aynı zamanda sermaye için krize karşı

alınması gereken bir dizi önlem, kapitalizmin yaşama geçireceği yeni zorunluluklar olarak gündeme alınmıştır.

Gündeme alınan zorunluluklar ilk etapta makro düzeyde yaşama geçirilmeye başlanmıştır. Kapitalizmin ve sermaye birikiminin ulaştığı bu aşamada, daha önce belirlenmiş ilişkiler, artık sermaye birikimine ayak bağı olduğu ölçüde aşılması gereken ilişkiler ya da katılıklar olarak algılanmaya başlanmış ve bu katılıkların esnetilmesi ve yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir.

1970’lerin dünyasında bu anlamda sadece makro düzeyde yeniden yapılanma gerçekleşmemiş, emek sürecinde de ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Emek örgütlenmesinden üretim sürecinin yeniden belirlenmesine kadar her konu yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Her iki düzeyde başlayan ve birbirini etkileyen bu dinamik süreçte hiç kuşkusuz bir dizi değişim zorunlu olarak yaşanmıştır. Makineleşme ile başlayan üretim sürecine ait katılıkların esnetilmesi, yaygın sermaye birikim rejimine neden olmakla birlikte, zamanla bu tür bir emek kontrol rejimi ve toplumsal örgütlenme biçiminin sınırlarına gelindiğinde emek süreci açısından önemli bir değişiklik daha gerçekleşmiştir.

Bu dönemde Avrupa’da işgücü piyasaları bugünkü anlamda yapısal özelliklerini oluşturup kurumsal açıdan bütünlüklü bir düzenlemeye tabi tutulurken, birikim rejimi de bu düzenlemeye uygun şeklini almıştır. Bu süreç, özellikle Avrupa’da sancılı bir şekilde yaşanmıştır. Emeğin güçlü bir şekilde örgütlendiği Avrupa ülkelerinde sermayenin emek üzerindeki planlarını hayata geçirmesi öngörüldüğü kadar kolay olmamış, güçlü ve geniş mücadeleler ve karşı koyuşlar yaşanmıştır.

Kapitalist gelişmenin tarihine baktığımızda, niceliksel ve niteliksel değişimlerin birbirine paralel olarak yaşandığı kolaylıkla görülebilir. Kapitalist üretim tarzının temel ilişkilerini yeniden

üretmek ve mevcut sistemi buna göre yeniden düzenleyerek sürmesi sırasında, dönem dönem krizlerle karşı karşıya kalınmıştır.

Kriz dönemleri, üretimde büyük gerilemelerin olduğu, kar oranlarının düşmeye başladığı, sınıf örgütlerinin, toplumsal kurumların zayıfladığı dönemler olarak belirginleşir. Yine kriz dönemleri, emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkların daha belirgin olarak açığa çıktığı, koşulların, sınıf mücadelesinin güçlenmesini dayattığı, bir bütün olarak toplumsal koşullarda ve emek sürecinde köklü değişmelerin kendisini zorladığı dönemlerdir. Yaşanan dönüşüm sürecini ana başlıklarla ifade etmek gerekirse;

- ✓ Uluslararası işbölümünde yaşanan değişim...
- ✓ Emek-yoğun üretimin, ucuz işgücü merkezlerine kaydırılması...
- ✓ Piyasanın kutsanması...
- ✓ Deregulasyon (kuralsızlaştırma)...
- ✓ Taşeronlaştırma-Sendikasılaştırma...
- ✓ Kapitalizmde korku ve zihinlerin kontrolü...

Üretim sürecinde gerçekleşen her yeni örgütlenmenin gerisinde (üretim teknik temelindeki gelişmenin sağladığı yeni olanakların yanı sıra) esasında, mevcut üretim ilişkilerinin niteliklerinde oluşan değişikliklerden kaynaklanan sınırlılıklar vardır. Emek süreci ve sermayenin değerini büyütme süreci, kısaca bir bütün olarak kapitalist üretim süreci, sadece kapitalist ilişkileri bir bütün olarak yeniden üretmez, aynı zamanda, üretim sürecinin kendisinin yeniden, üretim ilişkilerinin niteliğine uygun bir biçime sokulmasının ihtiyacını ya da zorunluluğunu da yeniden üretir.

1970'lerde yaşanan kriz ile birlikte sermaye birikiminin tıkanma noktasına gelmesi ve ekonomilerde yaşanan daralmalar, krizi en derinden hisseden ülkelerin çeşitli politika değişikliklerine gitmesine neden olmuştur. Ekonomik alanda yaşanan liberalleşme eğilimleri ve sermayenin uluslararası karakterini daha etkin olarak ortaya koymaya başlaması, Batı Avrupa'dan başlayarak yeni bir yapılanmanın başlangıcını yaratmıştır.

Kapitalist sermaye birikiminin o dönem ulaştığı uluslararası boyut bugün açısından en azından bu işleyişi düzenleyen ilişkilerin, kurum ve kuralların yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Sermaye birikiminin önünde engel yaratan tüm kurumları ve kuralları ortadan kaldırma adımları belirli anahtar kavramlar eşliğinde hayata geçirilmeye başlanmıştır. İşçi sınıfı ve sendikalar açısından ciddi sorunlar yaratan bu kavramların başında ise "esneklik" gelmiştir.

Post-Fordist üretim sistemlerinin uygulanması sonucu ortaya çıkan en önemli sonuç işsizlik olmuştur. Yalnız emek sürecinde oluşan esneklik sadece istihdam azalmasına neden olmamış, var olan istihdam yapısının günün ihtiyaçlarına göre yeniden yapılanmasına da zemin hazırlamıştır. İstihdam yapısında meydana gelen bu yapılanma özellikle çalışma saatleri, çalışma süresi ve ücretler üzerinde aynı üretim sürecinde olduğu gibi bir tür "esnekleşme" süreci yaşanmasına neden olmuştur (Aydoğanoglu, 2002:87).

Esneklik, kapsamı oldukça geniş ve yalnızca üretimle sınırlı olmayan bir alandaki değişiklikleri nitelikleme için kullanılmaktadır. Emek ve teknolojinin yeniden örgütlenmesi anlamında

“esnek” üretim örgütlenmesinin daha önce ortaya çıkan şu iki soruna çözüm getireceği iddia edilmiştir. Birincisi Fordist teknoloji düzenlemesinin içinde barındırdığı zaman kaybı ve kalite düşüklüğüne neden olan sınırlılıkların aşılması; ikinci olarak, Fordist emek örgütlenmesinin neden olduğu işe yabancılaşma sorunlarının en aza indirilmesidir. Genel anlamda emek sürecinin esnekliği, emeğin daha düşük ücretlerle, daha kısa dönemlerde ve daha güvencesiz olarak çalıştırılması ve dolayısıyla işverenlerin sabit ve değişken maliyetlerden mümkün olduğunca kaçınabilmesi anlamına gelmektedir (Eraydın ve Erendil, 1996:43).

Üretim sürecinin bir taraftan kendi içinde parçalara ayrılırken, diğer taraftan hızlı bir şekilde esnekleşmesi, her parçanın en uygun yere yerleştirilmesini, üretimi en az maliyetle gerçekleştirme ve emeği en verimli şekilde kullanabilme olanaklarını yaratmıştır. Üretim, bir ülkeden diğerine, aynı ülke içinde farklı bölgelere, fabrikalardan sokaklara ve evlere taşınabilmiştir.⁸ Farklı mekânlarda gerçekleştirilen üretim faaliyetleri, kullanılan emek biçimini de değiştirmiş, 19. yüzyılın başında olduğu gibi kadın ve çocuk emeği kullanımı sürekli artmıştır. Tüm bu gelişmeler üretimde yaşanan esnekleşme ile birleşerek, işçi sınıfının 19. yüzyılda bizzat tanık olduğu vahşi kapitalizm görüntülerini 200 yıl sonrasına, 21. yüzyıla taşımıştır.

⁸ Kapitalim öncesi dönemde emek henüz atölyelerde bir araya gelmemişken üretim daha çok evlerde gerçekleştirilmekte ve bu sisteme “putting out” denilmekteydi. Sanayi devrimi öncesi “elbirliği” ve “manüfaktür” üretim sürecinde varlığı sürdüren bu sistem, üretimde fabrika sistemine geçilmesi ile birlikte yavaş yavaş yok oldu. Özellikle son yirmi yılda “evde üretim”in yeniden gündeme gelmesi ve hızla yaygınlaşması, son yıllarda parçalı ve küçük ölçekli üretimin yaygınlaşmış olması, çalışma koşullarının 18. ve 19. yüzyıldakine benzemeye başladığını göstermektedir.

KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANMASI

İşçi sınıfının yüzyıllardır sürdürdüğü sınıf mücadelesi sonucunda kazandığı, burjuvazinin yasa haline getirerek tanımak zorunda kaldığı pek çok hak, son çeyrek yüzyıl içinde teker teker kaybedilme noktasına gelmiştir. 19. yüzyıl boyunca etkili olan ve 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran işçi sınıfı mücadelesi, bugün bilinen pek çok hak ve özgürlüğün kazanılmasında önemli roller oynamıştır.

Zaman içinde gelişen sınıf mücadeleleri, önceleri yok sayılan, oy hakkı olmayan, üretim sürecindeki yeri makineden bile sonra gelen işçilerin haklarının, burjuva hukuk düzeni tarafından tanınmak zorunda olmasını beraberinde getirmiştir. Bu haklar, daha sonraları işçi sınıfı gibi tüm diğer ezilen sınıfları da kapsamış, kapitalizmin doğasına aykırı bir şekilde kurallar konulması, örgütlenme, grev ve toplu sözleşme hakkının elde edilmesi sağlanarak, burjuvazinin ezilen sınıflar üzerindeki mutlak hakimiyeti kırılmış ve bir noktaya kadar sınırlanmıştır.

Kapitalist üretimde, kapitalizm öncesi döneme ait üretim tarzlarından farklı olarak üretim, kar elde etmek amacıyla “Pazar” için yapılır. Başka bir ifade ile insan ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir amaç yoktur. İnsan ihtiyaçlarıyla kapitalistlerin ürettiği mal ve hizmetler arasındaki bağ, ancak dolaylı olarak pazarda kurulur. İnsanlar, ancak üretilen ürünleri belli bir fiyattan talep ettiklerinde “piyasa sistemi” tarafından “değerli” varlıklar olarak algılanır. Bunun anlamı, kapitalizm için tüketim eğilimi yüksek olan insanın, tüketim eğilimi düşük olana göre çok daha değerli olmasıdır. Asıl amacın doğrudan insan ihtiyaçlarını karşılamak olmadığı koşullarda üretim, bireylerin ihtiyaçlarından bağımsızlaşmış, sermayenin kendisini yeniden üretmesinin bir parçası haline gelmiştir.

Sermaye birikiminin sürekli bir şekilde, sorunsuz olarak artmasını sağlamak, sermaye sahibinin (devlet ya da özel sermaye), yaratılan artı değer her seferinde giderek daha fazla bölümüne el koymasına bağlıdır. Bunun için sermaye sahibi, emeğin kendini yeniden üretmesinin bedeli olan “asgari ücret” düzeyini sürekli olarak azaltmak ve böylece artı değerden kendine düşen payı arttırmak zorundadır. Bunun gerçekleşmesinin en önemli unsurları, teknolojik yeniliklerden de yararlanarak emek üretkenliğini, emekçilerin verimliliğini (sömürü oranını) arttırmak ve bir bütün olarak çalışma sürecini esnekleştirilerek sermaye lehine yeniden düzenlemektir. Böylece, yaratılacak olan “yeni” ve “esnek” çalışma ilişkileri aracılığı ile emeğin baskılanması ve disiplin altına alınması daha da kolaylaşmakta, sermaye birikiminin istikrarını bozan her türlü hukuk kuralı, yasa ve düzenleme engel olmaktan çıkarılabilmektedir.

Bilindiği gibi kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetine, ücretli emek sömürsüne dayanır ve tam anlamıyla bir sömürü mekanizması olarak işler. Farklı üretim tarzlarını dönüştürür, kendine benzemeyen ne varsa kendi ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirir ya da var olanları biçimsizleştirir. Bir taraftan sürekli kurallar koyarken, diğer taraftan kendi koyduğu kuralları, istediği zaman değiştirebilme esnekliğine, başka bir ifade ile “serbestliğine” sahip olmak ister. Liberalizmin temel felsefesini oluşturan ve Adam Smith tarafından söylenen “Laissez faire, laissez passer!” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!) anlayışı, söz konusu serbestliğin en temel sloganı olarak bilinmektedir.

Kapitalizmin tarihine baktığımızda, sermayenin kendisini yeniden üretmesinin daima aynı toplumsal koşullar altında gerçekleşmediği görülmektedir. Üretim güçleri değişirken, toplumsal ilişkiler, yapılar ve kurumlar da bu değişikliğe paralel olarak sürekli olarak yeniden biçimlenir. Her yeniden biçimlenme, sermaye birikiminin çelişkilerinin etkisi altında olur ve bu

çelişkileri geçici bir süre için olsa bile hafifletmeye yardım eder. Üretim ilişkileri siyasi ve ideolojik ilişkilerle desteklenir ve kapitalist devlet bu noktada belirleyici roller alır. Yeniden yapılanma olarak adlandırılan bu süreçte ortaya çıkan üretim tarzı ise, söz konusu yeniden biçimlenme altında kendisini sürekli olarak yeniden üretmektedir.

Kapitalizmin yaşadığı her kriz döneminde, tıkanan sermaye birikimi sürecinin önünün açılmasını kolaylaştıracak yeni düzenlemeler ve buna paralel olarak çalışma ilişkilerinin yeniden yapılandırılması çalışmaları gündeme getirilmektedir. Sermaye ile emek arasındaki geleneksel ilişkilerin gerek yapı, gerekse içerik açısından köklü bir değişimle karşı karşıya olduğu söylemleri her ne kadar eski olsa da, sistemin yeniden yapılandırılması en çok kriz dönemlerinde tartışmaya açılmaktadır. Bu nedenle belli bir süredir çalışma ilişkileri içinde kapitalizmin yeniden yapılanmasının ilk adımı olan kuralsızlaştırma (deregulasyon) eğilimlerinin hızla arttığı bilinmektedir. Çalışma ilişkilerinde yaşanan kuralsızlaşmaya bağlı olarak, yaşanan kriz sürecinin de etkisiyle, kamunun piyasanın taleplerine ve ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi (reregulasyon) çabaları gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir.

Kapitalizmin gelişim tarihine baktığımızda, varlığını tehdit eden çelişkilerle baş edebilmek ve içinde bulunduğu bunalımı aşabilmek için, bir yandan sürekli yeni üretim biçimleri geliştirirken, diğer taraftan yeni sınıf mücadelesi araçları ile emeği denetlemeye ve kendi çıkarları çerçevesinde yönlendirmeye çalıştığı görülür. Günümüz kapitalizminin son dönemde benimsemiş olduğu araçların (yönetişim, toplam kalite yönetimi, performans değerlendirme vb) amacı, öncekilerde olduğu gibi, emekçilerin kazanılmış haklarını elinden almak, onları sürekli denetim altında tutarak, emekçilerin sermayeye olan bağımlılığını daha da arttırmaktır.

Yeniden yapılanma, üretim tarzının kendini ayakta tutabilmesini sağlamak, başka bir ifade ile sermaye birikiminin

genişleyerek sürmesinin önündeki engelleri aşabilmek için, önceden belirlenmiş amaç, ilke ve hedefler doğrultusunda, toplumsal ilişkilerde, emek süreçlerinde, yapılarda ve kurumlarda yaşanan dönüşüm olarak tanımlanabilir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi kapitalizmin yeniden yapılanması, kapitalist ilişkilerdeki çelişkileri hafifleten, karşı güçlerin zayıfladığı krizlerde bu karşıt eğilimleri güçlendirme sonucunu doğuran bir etki yaratmaktadır.

Yeniden yapılanma, kapitalizmin sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılanmasına işaret ederken, sermayenin emekle üretim süreci içindeki ilişkisini merkeze almaktadır. Çünkü kapitalist üretim tarzında sermaye ile emek arasındaki ilişki, belirleyici ilişkidir. Bu doğrultuda dönüşüm başlıca iki ana eksenle gerçekleşir. Başka bir ifade ile sermaye, yeniden yapılanma sürecinde iki ana strateji izler; birincisi, eskiyen teknolojinin yerini yeni teknolojilerin alması; böylece emek sürecinde verimliliği arttıracak yeni örgütlenme biçimlerinin uygulanmaya başlanması ve yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesidir. İkinci nokta ise, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş kapitalist ülkelere doğru artı-değer transferinin hızlandırılması, uluslararası pazarın genişletilmesi ve artı-değeri yükseltmek üzere üretimin hem geniş pazarların, hem de ucuz emeğin bulunduğu bölgelere hızla kaydırılmasıdır.

Sermayenin bu amaçları (artı-değer oranını artırma ve işçi sınıfının genel çalışma koşullarını ağırlaştırma) gerçekleştirme yeteneği yalnızca nesnel koşullara bağlı olmayıp aynı zamanda öznel faktörlere de yani işçi sınıfının direniş ve karşı koyuşu geliştirme yeteneğine bağlıdır. Bu tespit, tarihte işçi sınıfının siyasal mücadelesi (sınıf bilinci ve işçi sınıfının politik önderliği anlamında) bir önceki dönemin iktisadi gelişmelerince belirlenmediği, yani her dönemde emek ve sermaye arasındaki sınıf mücadelesinin sonucuna bağlı olduğu düşüncesine dayanır.

Sermayenin yeniden yapılanmaya dönük amaçlarını gerçekleştirme yeteneği yalnızca sermaye birikiminin “nesnel” koşullarına bağlı olmayıp; aynı zamanda “öznel” faktörlere de (yani işçi sınıfının ekonomik ve siyasal örgütlenme düzeyi ve mücadele gücüne) bağlıdır. Bu dönüm noktasını tayin eden, sermayenin kendi çıkarları doğrultusunda kendisini yeniden üretmesinin sorunsuz ya da sancılı olmasını belirleyen, tek başına kapitalizmin hareket yasaları değil; bir bütün olarak içinde bulunulan tarihsel dönemin sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin sonuçlarıdır.

Sermaye birikim süreci, emek ile sermaye arasında var olan ve üretim noktasından başlayıp, tüm toplumsal yaşama yayılan bağımlılık ilişkilerinin temelini oluşturur. Kapitalist sistemin varlığı ve sürekliliği, pazara ve pazar aracılığıyla gerçekleşen “bağımlılık” ve “egemenlik” ilişkilerinin yeniden üretilmesine bağlıdır. Bu yeniden üretim sonucunda sistem varlığını sürdürebilecek ve temel işlevlerini yerine getirebilecektir. Kapitalizmin, bunu gerçekleştirirken, her türden yasal ya da yasa dışı yolları kullanması, üzerinde yükseldiği hukuksal, siyasal ve ekonomik olgularla uyduğu ya da zıtlaştığı oranda kendisini yenileyebilmesine ya da krize girmesine neden olacaktır.

Her ne kadar krizler bu karşı eğilimlerin güçlenmesinin etkili işleyiş biçimi ise de, yeniden yapılanma ve krizi aşma koşullarının yeniden yaratılması uzun ve sancılı bir süreçte gerçekleşir. Kriz dönemlerinde sermaye birikimi eski yönlerinde ve eski ilişkileri altında süremez. Bu da uzun bir durgunluk ve belirsizlik döneminin yaşanmasına neden olur.

1929 yılında yaşanan ve İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan süreç bu duruma verilebilecek en iyi örnektir. Peki, bu noktada ne olacaktır? Dönüşümlerin alacağı biçimleri büyük ölçüde toplumsal mücadeleler, ama özellikle sınıf mücadelesinin belirlediği açıktır. Toplumsal mücadele toplumsal ilişkiler biçiminin

yeniden örgütlenmesine yöneliktir. Emek süreci ve emek örgütlenmesinin biçimi, sermaye ile emek arasındaki ve sermayenin kendi içindeki rekabet ve ilişkilerin gelişimi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Emek Sürecinde Esneklik ve Kuralsızlaştırma

Teknoloji ve yönetim alanında sağlanan yenilikler, üretim ve emek sürecinin ulusal ve uluslararası ölçekte parçalanmasında belirleyici olmuştur⁹. Üretim ve emek sürecinin parçalanması, üretimin bütününe ya da bazı bölümlerinin işgücünün ucuz ve bol olduğu bölgelere kaydırılmasını beraberinde getirmiş, böylece sermayenin bir yandan emek karşısındaki konumu güçlenmiş, diğer yandan da işçi ve emekçilerin birlik ve dayanışma bilinci zayıflayarak sendikal örgütlenme ve çalışma koşulları zorlaşmıştır. Bu süreç, emek piyasasını kuralsızlaştırarak¹⁰ çalışma yaşamına esneklik getirmiştir. Bu anlamıyla esneklik, emeğin üretim sürecinin gereklerine, işin ve işyerinin ihtiyaçları ve sermayenin isteklerine göre, kurallara bağlı kalmadan, kolaylıkla uyum ve uygunluk sağlayacak şekilde, sürekli ve yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanabilir.

Gerek tarihsel, gerekse özüne ilişkin dinamiklerine baktığımızda kapitalizmin, sermaye birikimine engel olan katılıkları sürekli olarak esneklettiği ve ardından sermaye birikimine

9 Emeğin ve emek sürecinin parçalanmasını sadece 'teknik' bir mesele olarak görüp, sadece teknoloji ve makinenin gelişmesine bağlamak doğru değildir. Çünkü emeğin bu tür örgütlenmesine modern teknolojinin henüz söz konusu olmadığı kapitalizmin ilk dönemlerindeki atölyelerde de rastlamak mümkündür. Burada teknolojinin rolü, emeğin bu yönde örgütlenmesini sağlayan kapitalist işbölümü ile uyumlu teknik süreçlerin yaratılmasıyla sınırlı kalmaktadır.

10 Kuralsızlaştırma, emek piyasasında "küreselleşme süreci" içinde ortaya çıkan istihdam politikaları ve çalışma koşulları açısından var olan kuralların ve yasaların yerine giderek daha esnek işgücü kullanarak her duruma göre değişen kuralların ortaya çıkması olarak tanımlanabilir (Aydoğanoglu, 2002:63).

uygun bir dizi uygulamayı başlattığı görülür. Bu anlamda, sermayenin varlık koşulu olan emeğin, tarihsel olarak kendi ürününün, yani sermayenin denetimi altına girmesi, tam da kapitalizmin tarihsel olarak esnek olması ile ilişkili bir olgudur.

Emek piyasasındaki tüm kurumsal ve yasal düzenlemelerin, örgütsel yapılanmaların ortadan kaldırılması-etkisizleştirilmesi çabalarını esneklik kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu anlamıyla esneklik, 90'lı yıllarla birlikte en çok tartışılan, tartışıldıkça da fetişleştirilen kavramlardan birisi haline gelmiştir. Esneklik; üretimi, kaliteyi, istihdamı arttıran, işyerlerinde "endüstriyel demokrasiyi" yerleştiren bir yol olarak sunulmakta, hatta daha da ileri gidilerek, esnek üretimin uygulandığı işyerlerinde, işçinin yaratıcı gücünün ortaya çıkarılıp üretime sokulduğu, işçinin işe yabancılaşmasının ortadan kaldırılarak iş doyumunun sağlandığı bir sistem olarak savunulmaktadır.

Kapitalist-emperyalist ekonomi, bugün ulaştığı uluslararası işleyiş boyutuyla dünyayı belki küreselleşme gibi kavramlarla heyecanlandırıyor olabilir; ancak kapitalist gelişme yasalarının temel mantığı ve işleyişinin değişmediğini de belirtmek gerekir. "Sermaye, nasıl geçmişte kendisini denetleyen ulusal kurallar olmadığı, liberalizm mantığı içinde bu tür kuralları ve müdahaleyi de istemediği için acımasız ve vahşi bir kar mantığı ile davranmış ve bunun sonucunda toplumsal çöküşler, kavgalar yaşanmışsa, bugün de küresel boyutta sermayenin bu acımasızlığı ve vahşiliğini denetleyecek kurallar istememektedir" (Koray, 1996:748).

1970 ortalarından bu yana en başta Batı Avrupa ekonomilerinde olmak üzere ortaya atılan esneklik kavramının arkasındaki temel gerekçe, tıpkı küreselleşmede olduğu gibi, "dünya piyasalarında artan rekabet ve buna uyma zorunluluğu" olmuştur. 1970 sonrasında çalışma ilişkilerinde başköşeye konulan esnekliğin böyle önem

kazanmasının temel nedeni artan rekabet olarak gösterilse de, bu derece popülerleşmesinin temel nedenini küreselleşmenin en yakın “arkadaşı” olmasında aramak gerekir.

Düzenlemeye tabi olmayan küresel finans sistemlerinin oluşumu ve serbest sermaye akışkanlığına izin veren Ortak Pazar, Avrupa Birliği gibi emperyalist karakterli yeni coğrafi birleşmelerin ortaya çıkması ile birlikte, sermaye hareketliliği önündeki kurumsal engeller azalmış, böylece sermaye hareketliliğinin hızı artmıştır. Öncelikle sanayileşmekte olan ülkelerin gündemine giren esnek üretim, üretimde yarattığı esneklikle birlikte istihdam açısından esnek işgücü talebini ve esnek istihdam biçimlerini gündeme getirmiştir.¹¹ Bu anlamda oluşturulan esnek üretim sistemleri, üretimin parçalanması ve adem-i merkezileşmesi, esas olarak talep edilen işgücünün esnekleşmesi ilkesine dayanmıştır.¹²

Esnek üretim sistemlerinin, üretimin parçalanması ile birlikte en önemli sonuçlarından bir diğeri de üretimin parçalanması ile birlikte görülen adem-i merkezileşme olmuştur¹³. Bu durum emek talebinin esnekleşmesine olanak sağlayarak sürekli istihdamın daraltılması ve kısmi süreli çalışmanın yaygınlaşmasını

11 Esnek istihdam sayesinde işsizliğin kısmen de olsa kontrol altına alınması, yeni istihdam şekilleri oluşturulması amaçlanmaktadır. Esneklik dönemlerinde genel olarak işsizlik sayı ve oranlarında kalıcı bir artış olması bilinmesine rağmen, istihdamın artacağı iddia edilmektedir.

12 Üretimin parçalanması, üretimin küçük birimlere ayrılarak parçalanması ve üretim birimlerinin birbirinden ayrı ve özerk olarak çalışmasını ifade etmektedir. Bu parçalanma iki şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Üretimin aynı mekanda parçalanması, aynı işyeri içinde üretimin bölünmesi ve küçültülmesi,
- İşletme dışı işyerlerine veya kişilere iş verme (taşeronlaştırma).

13 Üretimin parçalanarak adem-i merkezileşmesi doğal olarak küçük ölçekli şirketlerin önem kazanmasına yol açmaktadır. Üretim merkezde bulunan ‘çekirdek’ konumundaki büyük şirketlerle, etraflarında halkalar oluşturan ‘uydu’ konumundaki tedarikçi firma ağları özellikle mekânsal esnekliğin yaygınlaşmasına ve emek talebinin esnekleşmesine neden olmaktadır.

beraberinde getirmiştir. Esnek işgücü istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasının temelinde, emek maliyetlerini düşürmek ve buna bağlı olarak kar oranlarının artışı, dolayısıyla sermaye birikiminin istikrarını korumak yatmaktadır.

Ekonomik ve teknolojik gelişmeler ve kitle üretiminin değişen talebe uyum sağlayamaması sonucu ortaya atılan esnek üretim sistemleri, ülke ekonomilerinde olduğu kadar, bu ülkelerdeki emek kullanım biçimlerinin de esnekleşmesini gündeme getirmiştir. Sanayileşmekte olan ülkeler açısından emek kullanma biçimlerindeki esneklik hem sayısal hem de işlevsel (nitelikli işgücünün istihdamı yoluyla işgücünün değişik alanlarda kullanımı) biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Esneklik, çalışma düzeninin işyeri gereklerine, işin ve işyerinin ihtiyaçları ve işverenin isteklerine göre kolaylıkla uyum ve uygunluk sağlayacak şekilde, sürekli ve yeniden düzenlenmesidir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi esneklik kavramının en önemli özelliği, işçi ya da emekçiler dışında, yapılan işin, işyerinin ve en önemlisi işverenin istek ve beklentilerine göre belirlenmiş bir çalışmayı esas almasıdır. İstihdamın mevcut yapısını göz önünde bulundurduğumuzda, esnek çalışma uygulamalarının esas olarak dört şekilde ortaya çıktığı görülecektir;

- ✓ İşlevsel Esneklik (aynı çalışanın farklı işleri yapabilmesi)
- ✓ Sayısal Esneklik (daha az kişi ile daha çok iş yapabilme)
- ✓ Çalışma Sürelerinde Esneklik (çalışma sürelerinin esnek kullanımı)
- ✓ Ücret Esnekliği (performansa göre bireysel ücret)
- ✓ Uzaklaştırma Stratejileri (dışarıdan hizmet satın alma)

Esneklik ya da esnek çalışma kavramı, emekçilerin çalışma biçimi, sayısı, çalışma koşulları, ücreti, çalışma süresi ve çalışma

yetenekleri bakımından “piyasa koşulları” neyi gerektiriyorsa o koşullarda istihdam edilebilmesini ifade etmektedir. Eğer “piyasa koşulları” çalışanların sayısının azaltılmasını, ücretlerinin düşürülmesini ya da çalışma saatlerinin yükseltilmesini gerektiriyorsa, işveren ya da yönetim, hiçbir yasal engel ile karşılaşmaksızın çalışan sayısını azaltabilmeli ya da çalışma saatlerini arttırabilmelidir. Bu çerçevede esneklik uygulamalarının, sistemin yaşadığı krizler ve tikanıklıklar karşısında “can simidi” vazifesi göreceği açıktır. Günümüzde önemli olan, kaç kişinin istihdam edildiği, kaç kişiye “ekmek verildiği” değil, üretim süreci içinde “piyasada” oluşan arz ve talep dalgalanmalarına “nasıl” ve “ne kadar çabuk” yanıt verileceğidir.

Üretimde kapsamlı ve niteliksel dönüşümlere yol açan bilimsel-teknik süreçlerin (mikroelektronik ve enformasyon teknolojileri gibi) kullanılmasına dayanan esnek üretim sistemleri, bir yandan iş akışkanlığını, emek yoğunluğunu ve üretkenliği arttırmak suretiyle emek sömürsünü doruğa çıkarmakta öte yandan sermayenin emek üzerindeki mutlak kontrolünü gerçekleştirmektedir. Örneğin üretimde esnekliğe imkân veren çok amaçlı makineler aracılığıyla çalışanlar, hem otomatik üretim ve denetim sistemleriyle bütünleştirilmekte hem de esnek istihdam biçimlerine ve pazar koşullarına bağımlı kılınmaktadır. Ayrıca teknolojik yeniliklerin iş sürecine girmesine bağlı olarak gelişen yeni teknik iş bölümü de, emeğin organik bileşimini değiştirmekte, dolayısıyla sınıf içi hiyerarşinin ve çıkar farklılaşmalarının gelişmesine yol açmaktadır (Öngen, 2003:36).

Esneklik ile birlikte üzerinde durulması gereken diğer bir diğer nokta, işgücünde meydana gelen kutuplaşma, farklılaşma ve bu farklılaşmanın istihdam biçimlerinde yarattığı olumsuzluklardır. İşgücünün kutuplaşması, işgücünün nitelikli-niteliksiz, örgütlü-örgütsüz gibi ayrımları dışında, daha derin bir ayrım

içine girmesi anlamına gelmektedir. Bu ayrımlar her ülkede hep olagelmıştır. Bugün yaşanan, işgücünün küresel, ulusal ve bölgesel düzeyde iki farklı kutba doğru itilmesi anlamını taşımaktadır.

Bir yanda her açıdan gelişmiş ve geniş çapta çalışma olanağına sahip “elit” diyebileceğimiz bir işgücü, diğer tarafta ise niteliksiz ve kendisine daha az ihtiyaç duyulan bir işgücü bulunmaktadır. “Gerek üretimde, gerek tüketimde küreselleşen sistem dünya nüfusunun bir kısmı ile devam edebilir görünüyor. Bunun doğuracağı sonuç ise dünyanın bir dizi coğrafi yöresinin ve nüfusunun küreselleşmiş sermaye ordusu dışında kalmaya mahkum olmasıdır” (Keyder, 1996:49).

Üretimde ve istihdamda yaşanan esnekleşmenin en büyük destekçisi kuşkusuz teknolojik alanda sağlanan gelişmelerdir. Makinenin üretim sürecinde son derece gelişmiş bir teknolojik donanımla yer alması “pahalı emeğe” olan talebin azalmasına neden olduğu gibi, artık değer üreten biricik gücün “emek” olması nedeniyle, “ucuz emek” daha fazla talep edilir bir duruma gelmiştir. “Sermaye bugünkü koşullarda teknolojiyi, hem emek yerine teknoloji ikame ederek, hem teknolojinin sağladığı kolaylıklarla pahalı emek yerine ucuz emek ikame ederek kullanabilmektedir. Bu iki kullanım gücünün sermayeyi emek karşısında ne denli güçlendirdiği ise sonuçlarıyla ortadadır” (Koray, 1996:761).

İşgücünün kutuplaşması sonucunda ekonomi, formel ve enformel sektörler olarak işyeri düzeyinde çekirdek ve çevre işgücü olarak bölünmekte ve bu iki grup işgücü için değişen koşullar uygulamaya sokulmaktadır. Formel sektörde çalışanlar için kurallar, güvenceler ve yetiştirme (hizmet içi eğitim gibi) yatırımlar sürdürülmekte, kayıt dışı sektör ise hemen hemen tüm kuralların dışında kalmaktadır. Çekirdek işgücü bir yatırım olarak ele alınıp buna göre etkinliğinin, verimliliğinin

arttırılması hedeflenen bir grup olurken, aynı işletmedeki çevre işgücü için temel politika işgücü maliyetini ucuzlatacak çeşitli istihdam kolaylıkları olmaktadır.

Yeni bir sermaye birikim stratejisi uygulanmak istendiğinde, yalnızca üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi yeterli olmaz, ayrıca emekçiler ile üretim araçlarının sahibi olan sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumsal yapılar ile tüm çalışma ilişkilerinin ve toplumsal denetim mekanizmalarının da yenilenmesi gerekir. Bu alanda yaşanan yenilenmenin sonuçları sermaye açısından ne kadar umut verici olursa, emek açısından o kadar ciddi bir yıkımın eşiğine gelindiğinin işaretleri görünmeye başlamıştır denilebilir.

Emek Sürecinde Yaşanan Dönüşümün Sonuçları

Üretim ilişkilerinin analizi, toplumsal yaşamın yenilenen yönlerini işaret eder ve incelenen konuyu sadece kavram olarak değil, bir toplumsal-ekonomik biçimleniş olarak görmemizi sağlar. Emek sürecinin dönüşümü, özellikle bilimsel-teknolojik gelişmeler açısından bakıldığında, tahminlerin çok ötesinde bir değişim sürecinin yaşanmasını sağlamıştır. Kuşkusuz sermaye ile emek arasındaki toplumsal ilişkiler, tek başına emek sürecinde yaşanan dönüşümün tahlili ile sınırlanamayacak kadar geniş bir alanda gerçekleşir.

Emek süreçleri analizi, genel olarak toplumsal-ekonomik süreçlerin irdelenmesine dayanılarak yapılır. Bu durum, emek sürecinde yaşanan dönüşümün açıklanmasında sadece toplumsal-ekonomik kategorilerin değil, siyasal ve ideolojik düzeylerin de önem taşıdığını gösterir. Bu anlamda emek sürecinin dönüşümü, bir bütün olarak toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden-üretimi sürecini ifade eder.

Günümüz kapitalizmini karakterize eden özelliklerin başında sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi biçimleri açısından farklı bir toplumsal örgütlenme modeline doğru yönelme yaşanması gelmektedir. Günümüzde özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde son yarım yüzyıla damgasını vuran “Refah Devleti”¹⁴ toplumundan gerek içerik gerekse biçim açısından tamamen farklı toplumsal ilişki türleri gelişmektedir.

Bu gelişmenin gerisindeki en önemli etken, sınıflar ve ülkeler arasında daha önceki dönemde geçerli olan “rıza” ve “uzlaşma” dayanan güç ilişkileri çerçevesinde artık kapitalist üretimin varlığını sürdüremeyeceğinin anlaşılmış olmasıdır. Bu yüzden sermaye, sınıf iktidarını yeniden üretebilmek için, bir yandan emeğin ve emek örgütlerinin sermayeye koşulsuz itaatini isterken, diğer yandan yoksul ülkelerin bağımlılığını artıracak araçlara gereksinim duymaktadır.

Kapitalizmin sık sık içine girdiği krizlerden çıkış için başvurduğu temel yol, üzerinde yükseldiği temel felsefeye de uygun olarak artı-değeri yükseltmek ve kâr oranları artışını sağlayarak, sermaye birikiminin istikrarını sağlamak olmuştur. Bu amaçla kapitalizmin öngördüğü dönüşüm dinamikleri, emek maliyetlerini azaltmak ve kapitalist devletin geliri yeniden dağıtma işlevini, doğal olarak, sermayenin lehine olacak biçimde yeniden düzenlenmesi üzerinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, üretim yapısı uluslararası rekabete uygun biçimde değiştirilmiş, teknoloji yatırımları artmıştır. Sermayenin sınır tanımazcasına uluslararası düzeyde hareket etmesi ve üretimin emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırılması sağlanmış, çalışma

14 Çoğu zaman bu dönemin kapitalist devleti için “refah devleti” yerine “sosyal devlet” tanımlaması yapılır. Ancak “sosyal devlet” modelinin kökenleri, yaygın kanının aksine, 2. Dünya Savaşı sonrasında başlamamıştır. Sosyal Devlet kökenini 1870’li yılların Bismark Almanya’sına kadar götürmek mümkündür. Hatta fikir olarak ortaya atılışı Lasalle dönemine kadar uzanır. Burada bahsedilen dönem, bu nedenle yabancı literatürde olduğu gibi “refah devleti” olarak adlandırılmıştır.

koşullarına esneklik kazandırılması ve kuralsızlaştırma yoluna gidilmiş, kapitalist devletin ekonomideki rolü ve müdahalesi azaltılmıştır.

Kapitalizmin tarihsel süreç içinde yaşadığı dönüşüm sonucunda, üretim biçimleri ve ona bağlı olarak ortaya çıkan istihdam yapılarında meydana gelen değişimler, emeğin yapısını ve sendikal örgütlenme biçimlerini de doğrudan etkileyici roller oynamıştır. Bu etkinin oluşması, büyük ölçüde yaşanan dönüşüm sürecinin yapısal özelliklerine, üretim biçimi ve teknolojik gelişmelerin emeğin yapısında meydana getirdiği farklılıklara dayanmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin yaşadığı dönüşüm ve krizler bir taraftan emekçilerin sahip olduğu ve büyük ölçüde sınıf mücadelesinin gelişme dönemlerinde sağladığı kazanımları kaybetmeleri ile sonuçlanırken, diğer taraftan, sınıf bilincinin yükselmesi, emek hareketlerinin yaygınlaşması ve yoğunlaşmasının da önünü açmıştır.

Toplumsal yapılarda, kurumlarda ve sınıf ilişkilerinde yaşanmakta olan dönüşüm, yalnızca teknik emek süreci ya da ekonomik güç ilişkileri ile sınırlı kalmamıştır. Fordist kitle üretim biçimlerinin terk edilmeye başlanmasıyla birlikte ona ait üretim ilişkilerinin dayandığı yoğun birikim süreçleri ve onları düzenleyen kurumsal yapıların, yaşanan dönüşüm sürecine nasıl uyum sağlayacağı tartışmaları başlamıştır. Bu yüzden üretim ve emek süreçlerinin baştan sona yeniden örgütlenmesi ve bunları düzenleyen tüm kurumsal yapının kökten değişmesi zorunluluğu kendisini dayatmıştır. Böyle bir köklü bir dönüşümün, emek ile sermaye arasındaki ekonomik-toplumsal ve siyasal güç ilişkilerini de kapsaması kaçınılmaz olacaktır.

Emek sürecinin dönüşümü ve bu dönüşüm sürecinde ortaya çıkan pek çok sonuç sayılabilir. Ancak sendikalar açısından

bakıldığında emek sürecinde yaşanan dönüşümün sendikal yapılara ve örgütlenme biçimlerine doğrudan etkileri kolaylıkla görülebilir. Söz konusu etkiler, öncelikle üretimin, istihdamın parçalanması şeklinde ortaya çıkmış ve sendikaları olumsuz yönde etkilemiştir.

Fabrikada yaşanan üretimin parçalanması sonucu üretim, tahminlerin çok ötesinde bölünme ve farklılaşma yaşamıştır. Üretimin kilit noktalarının bölünmesi, bölünmeyen kısımların esnekleşmesi, nerede örgütlenilirse örgütlenirler, işçilerin ve emekçilerin hak ve çıkarları için baskı oluşturulacağı sorularının yanıtı ise artık daha zor hale gelmiştir. Üretimin parçalanması sonucu ortaya çıkan tabloyu ana başlıklar halinde sıralamak gerekirse;

✓ Üretim, binlerce, on binlerce işçinin çalıştığı fabrikalar içinde, ama çoğunlukla dışında oluşturulan atölyelerde yapılmaya başlanmıştır. Bu durumun en somut sonucu fabrikada çalışan işçilerin sayılarının azalması, küçük atölyelerden oluşan çok sayıda sanayi bölgeleri ve yeni işçi havzalarının ortaya çıkması olmuştur.

✓ Fabrikalarda üretimin “alt işveren” olarak adlandırılan taşeronlaşma işlemi ile üretim sürecinin içeride de parçalı hale gelmesi sağlanmıştır. Önceleri fabrikadaki işgücünün küçük bir bölümünü oluşturan örgütsüz taşeron işçilerin sayısı zaman içinde artmış ve örgütlü-kadrolu işçileri geçerek sendikalardan kaçışı hızlandırmıştır.

✓ Sürekli üretimden vazgeçilmiş, üretimde teknolojinin olanakları ölçüsünde talebe/siparişe göre üretim (yalın üretim) ilkesi benimsenmiştir. Sipariş olmadığında, üretime ara verilmeye, işçiler ücretsiz izine gönderilmeye başlanmıştır.

✓ Her fabrika kendi yan sanayisini oluşturmaya başlamış

ve üretim yükünün önemli bir bölümü buralara kaydırmıştır. Ayrıca oluşturulan yan sanayiler, ana sanayi olan farklı fabrikalara üretim yapmaya başlamıştır.

✓ Fabrikanın altında yan sanayiler, yan sanayilerin altında da daha küçük üretim birimleri oluşturulmaya başlanmış ve fabrikanın üretim yükünü azaltan alt üretim zincirleri oluşturulmuştur. (Bu değişimi özellikle Ford, Toyota, Honda ve Hyundai gibi büyük otomobil fabrikalarında açıkça gözlemlemek mümkündür.)

✓ Oluşturulan üretim zincirleri sadece ulusal sınırlar içinde kalmamış, aynı örgütlenme mantığına bağlı kalarak, emeğin bol ve ucuz olduğu ülkelerden gelişmiş ülkelere bağlanan uluslararası üretim zincirleri yaygınlaşmıştır.

✓ Emek sürecinin dönüşümünden kamu istihdamını da payına düşeni almış, kamuda esnek ve güvencesiz istihdam uygulamaları yaygınlaşmıştır.

Küçük ve istikrarsız pazarların hâkim olduğu, talep artırıcı politikaların uygulanmadığı esnek üretim sistemi, firma ölçeklerinde küçülmeyi beraberinde getirmiş ve fabrika sistemi parçalanarak küçük ve orta büyüklükte işletmelerin sayısı artmaya başlamıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin artması ise, bu işletmelerin gerek kendi aralarındaki ticari ilişkileri, gerekse büyük firmalarla olan taşeron ilişkilerini ulusal ve uluslararası düzeyde yoğunlaştırmıştır.

Üretimin parçalanmasına paralel olarak istihdam da parçalanmış ve ayrıca fabrikalarda istihdamın niteliği de değişmiş, geleneksel istihdam tipinden hızla uzaklaşma başlamıştır. İstihdam, kapitalizmin krizini aşmak ve sermaye birikimi oluşturabilmek, kar oranlarında düşüşü durdurmak ya da yavaşlatmak, piyasa koşullarında rekabet edebilmek amacıyla esnekleşme, parçalanma

artmıştır. Kitlesele üretim yöntemlerinden hızla uzaklaşılması ve yeni teknolojik gelişmeler ise istihdamın ve çalışma biçimlerinin niteliğinin değişmesini beraberinde getirmiştir.

Yaşanan dönüşüm sürecinin sendikalara en somut etkisi; farklılaşan, parçalanan ve esnekleşen istihdam biçimleri karşısında yaşanan örgütlenme sorunlarının ortaya çıkması olmuştur. Sendikal örgütlenmeyi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ile birlikte devletin üretim ve hizmetlerden çekilmesi ve özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşması gelmiştir.

Özelleştirmeler ile birlikte, toplam istihdam içinde önemli bir yere sahip olan ve sendikalı emekçilerin birçok ülkede çoğunluğunu oluşturan kamu işletmelerinde önemli ölçüde istihdam azaltması yaşanmıştır. Böylece, hem işsizlik nedeniyle yedek işçi ordusu artmış, hem de sendikalar önemli oranda üye kaybı yaşamışlardır.

Sendikaları olumsuz etkileyen diğer bir neden, üretim ve yönetim sistemlerinde meydana gelen değişikliklerdir. Fordist üretim sisteminde yaşanan değişim ile birlikte, üretim aşamalarının büyük bölümünü tek çatı altına toplayan ve başta örgütlenme olmak üzere sendikal faaliyetlerin etkin biçimde gerçekleştirildiği çok sayıda işçinin bir arada istihdam edildiği fabrika tipi üretim örgütlenmesi önemli bir parçalanma yaşamıştır. Bunun yerine, sadece montaj aşamasının fabrikalarda yapıldığı, örgütlenme ve diğer sendikal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin oldukça güç olduğu küçük işletmelerin ve taşeron uygulamalarının önem kazandığı esnek üretim örgütlenmesi modeline geçilmiştir. “Yeni manüfaktür” olarak da adlandırılan yeni sistem, gelişmiş kapitalist ülkeler başta olmak üzere çok sayıda ülkede hızlı bir şekilde yayılmıştır.

Üretim ve yönetim sistemlerinde yaşanan bu ve benzeri değişimlerle birlikte esnek üretim biçimlerinin ve buna bağlı olarak standart dışı çalışma biçimlerinin yaygınlaşması artmıştır. Zaten burada esas amaç, her ne kadar aksi iddia edilse de, sendikal örgütlenmenin, sınıf mücadelesinin yeniden güçlenmesinin önünü kesmektir.

İşçi ve emekçiler arasındaki farklılıkları öne çıkartan ve sendikal örgütlenmenin son derece zor olduğu kısmi süreli çalışma, esnek süreli çalışma, evden çalışma gibi yeni çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır. Bunun yanı sıra, daha düşük ücretle çalıştırılabilirlikleri ve standart dışı çalışma biçimlerine daha uygun oldukları için tercih edilen kadınlar, gençler ve çocukların toplam istihdam içindeki paylarının artmaya başladığı görülmektedir.

Sendikalar, emek sürecinin yaşadığı dönüşüme paralel olarak ciddi bir örgütlenme ve buna bağlı olarak da önemli bir temsil sorunu ile karşılaşmışlardır. Sendikaların karşı karşıya kaldıkları bu sorun, sendikaların gerek işletme/işyeri düzeyinde gerekse işkolu ve ulusal düzeyde etkinliklerini büyük ölçüde kaybetmelerini beraberinde getirmiştir.

Örgütlenme dışında sendikaların etkinliklerinin azalmasına neden olan diğer faktörler iki grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, Keynesyen dönemin talep yönlü politikalarının da bir gereği olarak sistemin temel kurumlarından biri haline gelen sendikaların, yeni liberal uygulamaların önündeki en önemli engel olarak görülmeye başlanmasıdır. Bu bağlamda, birçok ülkede hükümet, işverenler ve sendikalar arasındaki işbirliğine dayalı korporatif ilişkiler bozulmuş, gerek işverenler, gerekse hükümetler tarafından sendikalara karşı saldırgan bir tavır sergilenmeye başlanmıştır.

İkinci neden ise, 21. yüzyılda nihai zaferini ilan eden kapitalizmin artık sendikalara ihtiyaç olmadığını ilan etmesidir. İşçi sınıfının bittiği, sınıf mücadelelerinin tarih olduğu tezleri üzerinden geliştirilen “sendikalara elveda demenin vakti geldi” yaklaşımı, üretim sürecini küçültüp parçalara ayırdığı gibi, işçilerin örgütlenmesini de sadece işyeri ya da fabrika ile sınırlayan, onu yerelleştiren bir alana kapatmıştır.

Tek tek, işyeri örgütlenmeleri yaygınlaştırılmış, İnsan Kaynakları Yönetimi, Kalite Çemberleri, Toplam Kalite Yönetimi, yönetim gibi uygulamalarla, işçi sınıfının kapitalist sisteme uyumlu bir yapıda yeniden örgütlenmesinin araçları geliştirilmeye çalışılmıştır. Üstelik tüm bunlar yapılırken, eskiden olduğu gibi baskıcı uygulamalardan büyük ölçüde uzaklaşmış, işçilerin rızasına dayanan örgütlenme modelleri geliştirilmeye özen gösterilmiştir. Ayrıca her işletme ya da fabrikanın tek tek üretim birimleri olarak örgütlenmesi sağlanmış, aralarında herhangi bir yatay ilişkinin geliştirilmemesine de dikkat edilmiştir. Tüm bu uygulamalar sonucunda sendikalar ciddi anlamda örgütlenme sorunu ile karşı karşıya kalmışlar, pek çok sendika TKY, kalite çemberleri gibi uygulamaları desteklemesinin bedelini, üye kayıpları ve işçiler içindeki itibar kaybı ile ödemiştir (Aydoğanoglu, 2007).

Kamu açısından bakıldığında esneklik, emekçilerin, çalışma biçimi, sayısı, çalışma koşulları, ücreti, çalışma süresi ve çalışma yetenekleri bakımından “piyasa koşulları” neyi gerektiriyorsa o koşullarda istihdam edilebilmesini ifade etmektedir. Eğer “piyasa koşulları” çalışanların sayısının azaltılmasını, ücretlerinin düşürülmesini ya da çalışma saatlerinin yükseltilmesini gerektiriyorsa, işveren ya da yönetim, hiçbir yasal engel ile karşılaşmaksızın çalışan sayısını azaltabilmeli ya da çalışma saatlerini arttırabilmelidir.

Oluşturulmak istenen yeni istihdam biçimi ile kapitalizmin sermaye birikiminde yaşadığı tıkanıklıklar karşısında bir “can simidi” vazifesi görebilmelidir. Şimdiye kadar daha çok işçileri ilgilendirdiği sanılan “esnek çalışma ilişkileri”, artık sadece maddi mal üreten atölyeler ya da fabrikalarda çalışan işçileri değil, eğitim-sağlık gibi kamu hizmeti üretilen alanlarda çalışanları, özel-kamu ayrımı yapmaksızın tüm istihdam alanlarını kuşatmıştır.

Dünya deneyimlerine bakıldığında, esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan temel değişiklik sendikal örgütlenme üzerinde olmuştur. Bu değişikliklerin en yaygın olanlarına bakıldığında ya sendikasızlaştırma eğiliminin güçlendiği ya da sendikaların yapılarında, üye sayılarında ve mücadele biçimlerinde önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir.

Bazı Ülkelerde Sendikalaşma Oranlarındaki Değişim (ILO, 2011)

Ülke	Sendikalaşma Oranları (%)			Küçülme
	1980	2000	2010	
Türkiye	49	13	~6	% 91
ABD	22	15	13	% 45
Almanya	36	31	26	% 28
İngiltere	50	33	29	% 42
İtalya	49	39	35	% 29
Japonya	31	24	22	% 29
Kanada	36	37	30	% 17
Yunanistan	44	32	30	% 32

Kapitalist emek sürecinin dönüşümünde sendikal yapılardaki değişiklikler çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. İşkolu sendikacılığında işletme sendikacılığına yöneliş, daha “uzlaşmacı” ve “işbirlikçi” bir sendikal anlayışın gelişmesi, mücadelecilik sendikacılığın iyice zayıflaması, militan ve ilerici sendikal yapıların, geri sendikal anlayışlarla kuşatılarak eritilmesi veya sendikal örgütler arasındaki rekabetin artması gibi değişiklikler yaşanmıştır.

1980 yılı itibariyle değerlendirilecek olursa, üretim sürecinde meydana gelen köklü değişikliklerin en somut sonuçlarını sendikaların üye sayılarındaki azalmada gözlemlemek mümkündür. 1980–2000 yılları arasında sendikaların üye sayılarında hızlı bir azalma söz konusu iken, 2000’li yıllardan sonra krizlerin derinleşmesi, işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının ağırlaşmasına paralel olarak dünyanın çeşitli ülkelerinde işçi sınıfı mücadelesi ve sendikaların alanlara çıkması, sendikaların üye sayılarındaki hızlı azalışın duraklamasını sağlamıştır.

KAMUDA EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Kapitalist üretim ilişkileri içinde devlet aygıtının tarihsel varlık nedeni ve faaliyetlerinin temel amacı, sermaye birikiminin sorunsuz olarak devamını sağlamaktır. Dolayısıyla sermaye birikimi süreci sadece teknik bir süreç olmayıp, toplumsal ilişkiler alanının bütününe ifade etmekte ve bu bütün, mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak sınıfsal farklılıkların temeline dayanmaktadır. Bu çerçevede, kapitalist devletin bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkisi, özü aynı kalmakla birlikte, sermaye birikim sürecinin içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre biçimsel değişimler göstermiştir.

Tarihsel olarak bakıldığında burjuvazinin, kapitalizmin tarihinin hiçbir aşamasında, genel toplumsal ihtiyaçların, kendi aygıtı olan devlet tarafından karşılanmasına tam olarak razı olmadığı görülür. İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlanan ve yaklaşık 20 yıl sorunsuz işleyen “refah devleti” modeli bu durumun istisnasıdır.

Bu dönemde, bir taraftan 1929 Krizinin yarattığı sonuçların ortadan kaldırılmak istenmesi, diğer taraftan 2. Dünya Savaşı nedeniyle yerle bir olan genel bir kamu düzeninin kurulup, toplumun aşgari sosyal koşullarının merkezi olarak yeniden düzenlenmesi gerekliliği öne çıkmıştır. Bu ihtiyaç, işçi sınıfı öncülüğünde verilen sınıf mücadelelerinin yarattığı etki ile birlikte kapitalist devleti, gönülsüz olarak birtakım düzenlemeler yapmaya itmiştir. SSCB’de yaşanan uygulamaların yarattığı olumlu örnekler de bu süreci doğrudan etkilemiş ve sosyalizme karşı panzehir olarak geliştirilen “refah devleti” yapılanması bu tarihsel koşullarda ortaya çıkmıştır.

Geniş anlamda sosyal güvenlik sistemlerinin yaygınlaştığı gelişmiş kapitalist ülkelerde, yaratılan “koruma sistemi”, o dönemde kapitalist üretim ilişkileri açısından bir tehdit olmaktan çok, sınıflar arası çelişkileri yumuşatarak sisteme meşruluk kazandırmanın yeni aracı olmuştur. Bu sistemin bir tehdit olarak algılanmasını tetikleyen ise, sonraki dönemde yaşanan krizler ve bu krizlerin kar oranları üzerindeki etkileridir.

20. yüzyılın ilk yarısında işçi haklarının gelişmesiyle birlikte, işçiler ile işverenler arasındaki çalışma ilişkilerinin burjuva yasa ve hukuk kuralları çerçevesinde de olsa biçimlendirilmesi, belli düzeyde kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu durum, geniş toplum kesimlerinde dengeli bir işçi-işveren ilişkisi yarattığı yanılsamasına neden olsa da, kapitalist devletin sınıfsal olarak sermaye sınıfının baskı ve denetim aygıtı olması, söz konusu ilişkilerin işçi sınıfı aleyhinde gelişmesine neden olmuştur.

Emek sermaye ilişkisini, uzlaşmaz sınıf çıkarları üzerinden değerlendirmek yerine, “sınıf işbirliği”ni, “uzlaşmayı” tercih eden dönemin güçlü işçi örgütleri olan sendikaların büyük bölümü, zamanla kapitalist sistemin birer parçası haline gelmiş ve işçi sınıfının çıkarlarını, kapitalizmin çıkarları ile eş tutan sendikal politikaları savunmuştur.

Kapitalist devlet, sermaye birikiminin devamını sağlamak üzere kamu harcamaları ve kamu gelirlerini kullanarak gelirin ve kaynakların yeniden dağılımını düzenleme ve etkileme yeteneğine sahip olan en güçlü ve mutlak otoritedir. Böylece kapitalist devlet, sistem içinde kaynak ve gelir bölüşümünü kamu harcamaları ve kamu gelirleri yoluyla yeniden düzenleyerek sermaye birikimi sürecinin önündeki tikanıkları giderebilmektedir.

Kapitalist devletin elde ettiği gelirler ile yaptığı harcamalar yoluyla ekonomik ve toplumsal süreçler üzerinde yarattığı

etki, büyük ölçüde sermaye birikimin devamı ve sistemin meşrulaştırılması işleviyle ilişkilidir. Bu çerçevede kamu harcamaları ve kamu gelirleri miktar ve bileşiminde süreç içinde oluşan değişimler, büyük ölçüde sermaye birikimi koşullarının gereklerine bağlı olarak şekillenir. Bu şekillenme birikim koşulları ve sınıfsal ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde, üretim sürecindeki sömürü biçimleri ve bunun gelirin bölüşümü üzerindeki etkileri daha net olarak ortaya çıkar.

Sermaye birikimin sürecinde yaşanan krizlere bağlı olarak devlet harcamaları ve gelir yapısında gerçekleşen dönüşüm, devletin kapitalist sistem içindeki konumunu, sermaye birikiminin korunması ve devamını sağlayıcı yönde güçlendirilmesini gerektirmiştir. Kriz dönemlerinde sermaye egemenliğinin meşruiyeti sağlama işlevinin neredeyse ortadan kalkması ise, üretim araçları mülkiyetinden yoksun olan emekçi sınıfların giderek daha fazla yoksullaşmasına, işçi sınıfı dışındaki kesimlerin var olan konumlarını yitirerek “proleterleşme süreci”nin hızlanmasına neden olmuştur.

Kapitalist sistem için kaçınılmaz olarak değerlendirilen dönüşüm, en kısa biçimde ifade etmek gerekirse, sistemin 1970’lerde başlayan ve halen devam eden evrensel krizine karşı oluşturulan önemli bir ‘manevra’ olarak değerlendirilebilir. Kapitalist sistemi içinde bulunduğu krizden kurtarma amacı taşıyan ve kaçınılmaz olduğu savunulan tartışmaların siyasal boyutu ise konunun en az ekonomik boyutları kadar önemli ve derindir.

Dünya kapitalist sisteminin 1970’lerde başlayan krizine bir çözüm olarak 1980’lerde uygulamaya geçilen yeniden yapılanma programının temel dayanakları; “devletin ekonomik ve sosyal yaşamda olması gerektiğinden fazla yer alması” ve “sermayenin hareket alanını daraltarak, haksız rekabet yaratması” iddialarıdır.

Refah devleti uygulamasının ilk yıllarında artan üretim ve tüketim eğilimleri ile birlikte yükselen kar oranlarının, 1960’lı yılların ikinci yarısından yıllardan itibaren düşmeye başlaması, kapitalist sistemi olası krizlere karşı yeni manevralar geliştirmeye itmiştir. Bu manevraların ilk örnekleri İngiltere ve ABD’de “başarı” ile verilmiş, yaygın özelleştirme uygulamaları, her türlü sosyal harcamalarda kısıntıya gidilmesi, yeni dönemde sömürülecek kaynağın madenini ortaya çıkarmıştır. Yeni hedef, bir bütün olarak kamu tarafından sunulan hizmetler olarak belirlenmiştir.

IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere, çeşitli uluslararası emperyalist birlik ve örgütler, kapitalist sistemin yeniden yapılanmasına dünya çapında geçerlik kazandırmanın araçları olarak işlev görmüştür. Bu örgüt ve birlikler sermayenin, ulusal ya da uluslararası tekelin çıkarlarını, bir taraftan Türkiye gibi ülkelerde belirli plan ve programlar aracılığıyla uygulamaya çalışırken, diğer taraftan tekeller için yeni Pazar alanları yaratmaya çalışmışlardır.

Kamunun dönüşümü denilince, devlet aygıtının önceden belirlenmiş ekonomik, politik, hatta ideolojik hedefler doğrultusunda, konum ve işlevleri bakımından yeniden tanımlanarak örgütlenmesi sürecinin bütünü anlaşılır. Bu durum, iddia edilen aksine kapitalizmin “kendiliğinden” değişimi ile değil doğrudan, bilinçli bir müdahale ile sistemin yenilenmesini, bir anlamda kendisini yeniden inşa etmesini ifade etmektedir.

1970’li yıllarda piyasa ekonomisinin, liberalizmin yeniden keşfedildiği ve “kutsandığı” dönemde başlayan süreç, sonradan daha kapsamlı ve yaygın bir şekil almıştır. Her ne kadar son yaşanan krizle birlikte bu söylemlerin büyük bölümü geçerliliğini yitirmiş olsa da, geçmişten beri hayata geçirilen fiili uygulamalar hız kesmeden devam etmektedir.

Son yıllarda sıkça gündeme getirilen ve 21. yüzyıla damgasını vuracağı iddia edilen yeni yönetim stratejileri; işyerlerinde verimliliği daha çok arttırmayı, verimliliği arttırmak için emekçilerin katılımını sağlamayı, yönetici ile çalışanlar arasında “etkin bir iletişim” kurmayı hedeflemektedir. Bu stratejilerin esas amacı olarak ‘işletme ya da kurum içi dayanışma; aynı kurumdaki kişi ya da gruplar arasında rekabeti’ sağlamak olarak göstermektedir.

“İnsan kaynağı”nı geliştirme, “verimlilik paylaşımı”, “malियete ya da bedele katılma” vb yöntemler ile emekçilerin daha fazla sorumluluk üstlenmeleri, dolayısıyla devlet ya da kurumun alması gereken sorumluluğun o kurumda çalışan emekçilerin sırtına yüklenmesi söz konusudur. Böylece mal ya da hizmet üretiminde bir sorun yaşandığında bundan öncelikle o mal ya da hizmeti üreten emekçilerin sorumlu tutulması, kurumun ya da yöneticinin sorumluluğunun bu şekilde geri plana itilmesi planlanmaktadır.

Son yıllarda kamu alanına yönelik olarak yoğunlaşan bütün düzenlemelerin temelinde, kamunun ve kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi, kamusal alanın bütünüyle (hem kamu hizmetleri, hem de bu hizmetleri yürüten kamu emekçileri açısından) piyasa ilişkileri içine çekilmek istenmesi vardır. 1990’lı yıllarda kamuya ait işletmelerin, fabrikaların özelleştirilmesiyle başlayan süreç, bugün eğitim ve sağlık başta olmak üzere ulaşımdan haberleşmeye, belediye hizmetlerinden kültür ve sanata kadar hemen hemen tüm alanlardaki kamu hizmetlerini kapsar hale gelmiştir.

Bugün belirlenen temel hedef, kamu hizmetlerini üreten kamu emekçileridir. Zaman içinde kamu hizmetleri ve bu hizmetleri üreten kamu emekçileri hükümet tarafından bir “yük”

olarak görülmeye başlanmıştır. Çünkü gerek kamu hizmetleri, gerekse bu hizmetleri sunan kamu emekçilerinin giderleri, “piyasa koşulları” içinde önemli bir maliyet kalemini oluşturmaktadır.

Kamu Hizmetleri ve Ticarileştirilmesi Süreci

Kamu hizmeti; *devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak, kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinlikler dizisi* olarak tanımlanır. Toplumsal yaşamın zorunlu gereksinmelerini karşılayan hizmetler, nitelikleri gereği kamu hizmeti olarak kabul edilirler. Düzenlilik, süreklilik, kâr amacı gütmeme kamu hizmetinin en önemli öğelerini oluşturur. Çünkü bu unsurların yokluğu ya da aksaması toplum yaşamını altüst edebilir.

Kamu hizmeti tanımına giren hizmetler; *eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ulusal ve yerel savunma, belediye hizmetleri, demiryolu hizmetleri, elektrik, su, gaz, yol, baraj, liman, kanalizasyon, haberleşme, kültür, altyapı vb.* hizmetlerdir. Bu alanlardaki faaliyet kural olarak devlet tarafından yerine getirilir. Ancak devlet tarafından, özel girişimcilerin de kamu hizmeti alanını bozmadan devreye sokulması uygulamaları da yaygın olarak görülen bir durumdur.

Kapitalist sistemin İkinci Dünya savaşı sonrasında yeniden yapılanması öncelikle üretim sürecinde yaşanmış, bu süreçte en büyük üretici güç olarak ortaya çıkan kapitalist devlet ve onun aracılığıyla gerçekleştirilen kamu hizmetleri ilk planda değerlendirilmiştir. Gerçekte, kamu hizmetlerinin neredeyse tümü iktisatçıların ‘doğal tekeller’ olarak adlandırdıkları hizmetleri kapsar. Doğal tekeller, azami ekonomik etkinliği sağlayacak asgari miktar,

pazarın gerçek boyutuna eşit olduğunda ortaya çıkar. Başka bir ifade ile bir şirket ölçek ekonomilerinin gereklerini yerine getirebilmek için belli bir büyüklükte olmalıdır ki, tüketiciye en düşük maliyetle mümkün olan en iyi hizmeti sunabilsin.

Türkiye’de ekonomisinin dünya kapitalizmine uyumu amacıyla kabul edilen 24 Ocak 1980 kararları, pek çok konuda olduğu gibi, o tarihten sonra çalışma yaşamına yönelik olarak hayata geçirilen düzenlemelerin de temelini oluşturmuştur. 1980 sonrasında IMF ile yapılan “yapısal uyum” anlaşmalarının ve Dünya Bankası’ndan alınan krediler ile hedeflenen, Türkiye’nin ekonomisinden siyasetine kadar bütün alanlarını ulusal ve uluslararası teknelci sermayenin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda yeniden biçimlendirmektir.

Kapitalizm, geçtiğimiz yıllar içinde dünyada ve Türkiye’de sermaye birikiminin önündeki tüm engelleri aşmak, kâr alanlarını daha da genişletmek ve sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılanmak için çok önemli adımlar atmıştır. “Reform” adı altında hayata geçirilen tüm düzenlemeler, başta işçiler ve kamu emekçileri olmak üzere, toplumun geniş bir kesimi açısından tam bir yıkım ve yoksullaşma yaratmıştır.

Eğitim, sağlık gibi kapsamlı ve yaygın kamu hizmetlerini verebilmek için çok büyük başlangıç giderlerine gereksinim vardır. Bu durum, devlet gibi büyük ve güçlü bir aygıtın bu gibi alanlarda öncelikli çözüm olarak ortaya çıkmasının başlıca nedenini oluşturmuştur. Ancak, özellikle son otuz yılda kamu ile ilişkili her şeyi gözü kapalı “verimsiz” ilan etmek moda olduğu için, tıpkı iki yüzyıl öncesinde savunulduğu gibi, kamunun mal ve hizmet üretmesinin verimsiz olacağı, dolayısıyla devletin adalet, savunma gibi ‘asli’ görevlerine dönmesi gerektiği savunulmaktadır.

Kamu hizmetlerinin bir tekel olarak değerlendirildiği ve ticarileştirildiğinde ya da özel sektöre devredildiğinde sadece ekonomik anlamda ne kadar büyük bir ekonomik değer yaratılacağı düşünüldüğünde, insan aklının sınırlarını zorlayan rakamlarla karşılaşılır. Tekel olarak düşünülen hizmetlerin muhtemel yeni kapitalist sahipleri kamuyla, kamu hizmeti anlayışıyla özdeşleşmiş eğitim, sağlık gibi alanları ‘piyasa ilişkileri’ içine çekmeye çalışırken, tek düşündüğü bu işten ‘ne kadar kâr edilebilir’ olmaktadır.

Kamu açısından yeniden yapılanma için belirlenen temel alanların, gerek yaygınlığı ve gerekse niteliği bakımından kamusal özelliği ağır basan, kamu hizmeti alanları olması şaşırtıcı değildir. Yeniden yapılanmanın bu alanlardan başlatılması, kapitalist sistemin ne kadar büyük ve kapsamlı bir yenilenmenin peşinde olduğunun ve hedefine ulaşmak için ortaya koyduğu kararlılığın en somut göstergesi durumundadır.

Kamunun ve ona bağlı olarak gerçekleştirilen kamu hizmetlerinin yeniden yapılanması gerektiğini savunanlar, yıllarca dünyanın içinde yaşadığı ‘küreselleşme süreci’nin, büyük toplumsal ve politik dönüşümlerin, teknolojik gelişmeler ve benzeri olguların dünyanın her yerinde kamu hizmetlerinin niteliğinin yeniden değerlendirilmesine yol açtığı iddialarını dillendirmişlerdir. 1990’lı yıllardan itibaren tartışmaya açılan kamu alanının ve kamu hizmetlerinin büyüklüğü, 1990’lı yılların ortalarından itibaren tekellerin dikkatlerini daha yakından çekmeye başlamıştır.

1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü öncülüğünde imzalanan *Hizmet Ticareti Genel Anlaşması* (GATS) ile belli başlı ülkeler hizmet sektörlerini yerli ve uluslararası piyasaya açmayı amaçlamıştır. Bu şekilde tek tek ülkelerde piyasa ilişkilerinden görece daha özerk ve korunaklı bir konumda olan kamu hizmeti alanlarını ticarileştirerek çözmek, ardından kamu hizmetlerini piyasa ilişkileri içine çekerek tasfiye etmek hedeflenmiştir.

Başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere, geçmişte sınıf mücadelesi ile kazanılan tüm temel kazanımlar yine tüm ülkelerde ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Tüm dünyada özelleştirme ve kamu alanının tasfiyesi olarak yaşanan saldırılar, sadece kamu hizmetlerine ve emekçilerine yönelik olarak değil, bu hizmetten yararlanan en geniş halk kesimlerine zarar verecek kadar kapsamlı bir içerikte hayata geçirilmiştir.

GATS anlaşmasına göre her şeyin “serbest dolaşıma” tabi olduğu bir dünyada kamu hizmetleri de serbestleşmeli, piyasaya açılmalıdır. Bu tür bir yapılanmanın, ulusal ekonomilerin uluslararası ticaretten pay alabilmesi, daha “rekabetçi” bir nitelik kazanabilmesi için zorunlu olduğu iddia edilmektedir. Çünkü devletin ekonomide ‘aktif’ bir aktör olarak yer alması, özel sektörün rekabet gücünü sınırlamakta ve sermaye aleyhine, kamu lehine ‘haksız rekabet’ yaratmaktadır. Bu “haksızlığı” gidermek için devlet ekonomiden elini çekmeli, her şeyi piyasanın “doğal dengesi”ne¹⁵ bırakmalıdır.

Türkiye, GATS anlaşması kapsamında çok geniş bir hizmetler alanını “serbestleştireceğini”, yani özelleştireceğini taahhüt etmiştir. Türkiye’nin kurucu üye olarak imza attığı bu anlaşmaya göre, önce kamu hizmetleri en küçük birimine kadar bölümlere ayrılmış sonra Dünya Ticaret Örgütüne üye olan ülkelerden bu hizmetleri özelleştirmek için belli oranlarda taahhütte bulunmalarını istemiştir. Türkiye, bu anlaşma kapsamında kamu hizmetlerinin %46’sını piyasaya açacağını, yani özelleştireceğini taahhüt etmiştir. Oysa Türkiye gibi ülkelerin ortalama taahhüt oranları sadece %18 ile sınırlı kalmıştır.

15 Liberalizmin ve klasik iktisadın babası olarak bilinen Adam Smith 1776 yılında yazmış olduğu “Ulusların Zenginliği” kitabıyla, doğa kanunlarına uyulduğu zaman toplumun kendiliğinden ve en uygun biçimde işleyeceğine yönelik sözleriyle bilinmektedir. Bireyin ve toplumun iyiliği arasında doğrudan bir bağ kurulduğunda ‘her birey kendi çıkarı peşinde koşarken, aynı zamanda toplumsal çıkara da katkıda bulunacağı’ bu durumun da bir “doğal denge” yaratacağı fikrini ileri süren Adam Smith’tir.

GATS hükümleri içerisinde yer alan hizmetlerin dokunulmaz ve stoklanamaz özellikte oluşu, uluslararası ticarete göre, uluslararası yatırımlar şeklinde yönlendirilmesini olanaklı kılmaktadır. Buna bağlı olarak, doğrudan yatırımlar şeklinde gerçekleştirilen hizmet ihracatının gelişmiş ülkelerce, gelişmekte olan ülkelerdeki hizmet sektörüne yatırım yapabilmeleri sağlanmaktadır. Bunun gerçekleşme olasılığı ise hizmet ticaretinin serbestleşmesi ile mümkündür (Güzelsarı, 2003:119).

GATS’a göre, bir hizmetin uluslararası sermayeye açılmasının tek engeli, kamu gücü (devlet) tarafından yerine getirilen bir hizmetin, ticari nitelik taşımaması ve hizmet yerine getirilirken rekabetçi ortamın oluşmamasıdır. Bunun yanı sıra, bir hizmet alanında ticaret ve rekabet şartlarından biri geçerli ise bu alan, GATS kapsamına alınmaktadır. Nitekim tümüyle kamu faaliyeti olmayan, kamunun yanında piyasa tarafından da üretilen tüm hizmetler, ticari hizmet kapsamında sayılmaktadır. Buna göre eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme gibi sosyal hizmetlerin önemli sayılabilecek büyük bir bölümü, kamu hizmeti olmaktan çıkıp, ticari hizmet kapsamında değerlendirilmekte ve buna göre düzenlenmesi öngörülmektedir (Güzelsarı, 2003:122).

Türkiye, 1995 yılında yürürlüğe giren GATS antlaşması ile şu hizmet sektörlerinde ‘serbestleştirme’ taahhütlerinde bulunmuştur; Mesleki hizmetler (uzmanlık gerektiren hizmetler, bilgisayar ve ilgili hizmetler, diğer mesleki hizmetler); haberleşme hizmetleri (posta hizmetleri, kurye hizmetleri, telekomünikasyon hizmetleri; müteahhitlik ve ilgili mühendislik-mimarlık hizmetleri; eğitim hizmetleri (ilk, orta ve diğer öğretim hizmetleri, yüksek öğrenim hizmetleri); çevre hizmetleri (kanalizasyon hizmetleri, çöplerin kaldırılması hizmetleri, sağlık-çevre ve benzeri hizmetler); mali hizmetler (sigortacılık ve sigortacılık ile ilgili hizmetler, bankacılık ve diğer mali hizmetler); sağlık ve sosyal hizmetler (hastane hizmetleri); turizm

ve seyahat ile ilgili hizmetler (oteller ve lokantalar, seyahat acenteleri ve tur operatörü hizmetleri); ulaştırma hizmetleri (deniz, hava, demiryolu ve kara taşımacılığı hizmetleri).

Kamu hizmetlerinin alanı bakımından GATS açısından iki konu ön plana çıkmıştır. Birincisi, kamu hizmeti alanlarında özel kişilerin faaliyette bulunmasına ilişkindir. İkinci olarak kamu hizmeti alanı için gerekli olan mal ve hizmetin piyasadan karşılanabilmesi öngörülmüştür. İlk özellik, kamusal hizmet üretimine yönelik alanlarda özel sektörün de faaliyette bulunması için ayrıcalık tanınmasını içermektedir. İkinci özellik ise, devletin kamu hizmeti üretimine ilişkin gerekli mal ve hizmetleri kamu ihaleleri yoluyla piyasadan satın alınabilmesi anlamına gelmektedir.

GATS anlaşması imzalandıktan sonra eğer herhangi bir ülke verdiği sözden kaçacak ya da yatırımcıların beğenmediği uygulamalara girişecek olursa, hizmet yatırımcılarına Dünya Ticaret Örgütü'nün Tahkim Kurulu'na gitme hakkı tanınmıştır. Bir dönem tüm dünya ve Türkiye kamuoyunu meşgul eden “uluslararası tahkim”¹⁶ uygulaması ilk kez bu dönemde gündeme gelmiştir. Anlaşmada, yatırımcıların olası kâr kayıplarının bile ev sahibi ülke tarafından karşılanması karar altına alınarak, tüm koşullar emperyalist tekellerin istediği şartlarda belirlenmiştir.

GATS'ın sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda dünya çapında getirdiği kapsamlı kurallar ile anlaşma görüşmeleri büyük bir gizlilik içinde sürdürülmüş, bu bilgilerin dışarıya sızması sonucu dünya çapında ve Türkiye'de sendikaların öncülüğünde büyük tepkiler oluşmuştur. Gösterilen yaygın ve kitlesel

16 Uluslararası Tahkim kurallarına göre, yabancı hakem kararları ulusal hukuk denetimine tabi tutulmadan uygulanır. Ekonomik sonucu olan ve sonuçlandırılmış bir uyuşmazlık sonunda verilen hüküm yabancı yatırımcı lehine ise, bu karar Türkiye Cumhuriyeti Hazinesi tarafından derhal uygulanmak zorundadır. Uluslararası Tahkim kararlarına karşı ulusal bir yargı denetimi söz konusu olmadığı gibi, tek tek ülkelerden çok yabancı yatırımcının çıkarlarını korumak esastır.

tepkiler nedeniyle çok taraflı yatırım anlaşması anlamına gelen MAI, “çok taraflı” olarak imzalanamayarak, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye ülkelerin imzaladığı GATS, ilk çok taraflı yatırım anlaşması olarak imzalanıp tarihe geçmiştir.

GATS anlaşmasına ilişkin dikkatlerin çekilmesi gereken bir diğer konu, anlaşmayı imzalayan ülkelerin anlaşmanın genel hükümlerine göre verdikleri taahhütlerden geri dönmelerinin sözü konusu olmaması ve anlaşmanın belli aralıklarla yeniden düzenlenmesini kabul etmiş olmalarıdır. Bundan da, piyasa mekanizmasına dahil edilmemiş hizmetlerin süreç içinde dahil edilmesi amaçlanmaktadır. Bu ilkeler sonucunda, eğitim, sağlık gibi en yaşamsal kamu hizmetlerini GATS'a dahil eden ülkeler, bu taahhütlerinden vazgeçme hakkını kaybetmiş bulunmakta ve belli kamu hizmetlerini belli tarihe kadar korumayı başarmış ülkelerinde bu korumayı uzun yıllar sürdürmesinin önüne geçilmiş olmaktadır.

Kamu hizmetlerinin, içeriği ve niteliklerini bir kenara bırakılarak piyasaya terk edilmesi, özelleştirilmesi, başka bir ifade ile kamu alanının daraltılması, günümüz kapitalizminin öncelikli hedefi olarak ortaya çıkmıştır. Piyasaya terk edilmesi öngörülen alanların eğitim, sağlık gibi toplumun tüm kesimlerini etkileyecek alanlar olması konunun önemini daha da arttırmaktadır. Çünkü piyasa için önemli olan talebin yüksek olmasıdır. Kamu hizmetleri nitelikleri gereği, kendiliğinden yüksek bir talep potansiyeli ve “ekonomik değer” taşır. Yüksek talep ise ister istemez, şirketlerin, ulusal/uluslararası tekellerin iştahını kabartan, onları kamu hizmetleri alanlarına yönlendiren temel faktördür.

Kamu hizmetlerinin piyasa ilişkileri içine çekilerek ticarileştirilmesi ile bu hizmetler, hizmeti talep edenlere ekonomik güçleri doğrultusunda sunulacaktır. Başka bir ifadeyle gelir düzeyi düşük olan yoksullar daha niteliksiz hizmet alacak, gelir düzeyi iyi durumda olanlar ise, muhtemelen ekonomik olanakları ile paralel olarak daha

nitelikli hizmet alacaklardır. Bu anlamda toplumun geniş kesimi gibi kamu emekçileri de, kamu hizmetlerinin müşterileri olarak yaşamlarını güçlkle sürdürebilirken, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel gereksinimler için gerekli olan payı ayıramayacaklardır.

Kamu hizmetlerinin piyasa ilişkileri içine çekilmesinin kamu emekçilerini ilgilendiren bir diğer önemli yönü bu hizmetlerin sunumu ile ilgilidir. Piyasa ekonomisinde temel düşünce daha fazla kâr elde etmektir. Daha fazla kâr elde etmenin temel koşulu rekabette üstünlük sağlamak, bunun için daha çok “müşteri” yaratmaktır. Hizmetlerin sunumunda rekabet üstünlüğü sağlanabilmesi için fiyatları aşağıya çekilmesi gerekir ki, daha fazla kâr için kaçınılmaz bir şekilde emek maliyetinin düşürülmesi gerekir.

Bazı Avrupa Ülkelerinde Kamunun Dönüşümü

Devletin kamu hizmeti yükümlülüğünü ortadan kaldıran, üç yüz yıl öncesinin ‘jandarma devlet’ anlayışını öne çıkaran ‘reform’ çalışmaları, tarihin en kapsamlı tasfiye planı olarak değerlendirilebilir. Bugüne kadar ‘reform’ diye öne sürülen tüm taslaklar, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği’nin isteğiyle hazırlanmış ve bu kuruluşlarla ‘koordineli’ olarak yürütülmesi istenmiştir. Reform olarak ileri sürülen bu düzenlemelerle amaçlanan, kamu hizmetlerini tamamen ‘piyasa ilişkileri’ içine çekerek ‘müşterilere’ sunmak ve bu hizmetlerin şirketler ve tekeller eliyle yürütülmesini sağlamaktır.

Avrupa’da hükümetler, kamu istihdam rejimlerinde esneklik girişim ve uygulamalarını 1980’li yıllardan bu yana uygulamaya başlamışlardır. Bu uygulamalarda amaç, dönemin yeni liberal politikaların da öngördüğü şekilde, ‘piyasa devleti’ anlayışının geçerli hale getirilmesi olmuştur. Böylece, sosyal devletin, geliri yeniden bölüşürme fonksiyonunun gereği olan kamu harcamalarının olabildiğince kısılması ve sermaye üzerindeki vergi yükünün kaldırılması hedeflenmiştir.

Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ya da ticarileştirilmesi ile özellikle uluslararası sermayenin bu alanlarda faaliyet göstermesinin önü ardına kadar açılmıştır. Sermayenin talepleri doğrultusunda kamunun yeniden yapılanması ile birlikte, Avrupa’da kamu hizmetlerinde piyasa kuralları geçerli olmaya başlamış ve katkı payı uygulamaları, taşeron devir, rekabetçi teklif usulü gibi mekanizmalar yaygın hale gelmiştir.

Avrupa’nın belli başlı ülkelerinde hükümetler, kamu istihdam rejimlerinde esneklik uygulamalarını 1990’lı yıllardan bu yana uygulamışlardır. Pek çok Avrupa ülkesinde maaşlar kıdemden çok gösterilen bireysel performansa göre verilmektedir. Hatta İtalya gibi bazı ülkeler statü hukukuna bağlı personel rejimini ciddi biçimde değiştirerek özel sektör işgücü piyasasına benzer bir istihdam rejimine geçmiştir.

Geçmişten gelen bir sosyal devlet geleneği bulunan ülkelerde kamu istihdamının esnekleştirilmesi, gösterilen örgütlü tepkilerin büyüklüğü ve etkisi nedeniyle oldukça yavaş ilerlese de, bugüne kadar bu alanda epey yol alınmıştır. Özellikle Avrupa Birliği’ne aday olan orta ve doğu Avrupa ülkelerinde kamu yönetimi ve kamu personeli sistemine yönelik düzenlemeler, bizzat Avrupa Birliği tarafından ‘AB’ye uyum’ sürecinde şekillendirilmiş ve desteklenmiştir.

Avrupa Birliği ülkelerinin genelinde görülen genel eğilim, kamu istihdamı sistemlerinin giderek esnekleştirilmesi, geçici istihdam ve kısmi zamanlı çalışmanın (part-time) yaygınlaştırılmasıdır. Kamu personeli açısından AB’nin önceliği, performans dayalı ücret ödenmesi, kamu hizmetlerinde müşteri-satıcı ilişkisinin yerleşmesi, serbest rekabet vb gibi uygulamalar kapitalist ekonominin temel öncelikleri olmuştur. Bu isteklerin temelinde yatan düşünce, son yıllarda sıkça duyulan Avrupa ekonomilerini daha ‘rekabetçi’ bir yapıya kavuşturmak olarak belirlenmiştir.

İngiltere’de özelleştirmeler, tasarruflar ve verimlilik araştırmaları M. Thatcher iktidarı sonrasında gündeme getirilmiş ve uygulanmıştır. Büyük bir kararlılıkla yürütülen ‘reform’ çalışmaları sonucunda kamu yönetiminde ‘verimlilik’, ‘hesap verebilirlik’ ve ‘esnek istihdam’ konusunda katı kurallar getirilmiştir. 1988 yılında, bugünlerde gündemde olan ‘bölge kalkınma ajansları’ benzeri yerel ‘uygulamacı ajanslar’ kurulmuştur. Bakanlıklara bağlı olarak çalışan bu ajanslarda binlerce kişi iş güvencesinden yoksun, tam veya kısmi zamanlı ya da sözleşmeli olarak çalıştırılmaya başlanmış ve kamu görevlilerinin sahip olduğu birçok haktan yararlanamaz hale getirilmişlerdir.

İngiltere’de kamu hizmetlerinin sunumunda kamu kuruluşları ile özel işletmeler arasında ‘rekabet’ yaratılarak bir anlamda ciddi bir yarıştırmaya yapılmıştır. Personel sisteminin sürekli değiştirilerek yaz-boz tahtasına dönmesi zamanla İngiltere’de kamu yönetimini çok olumsuz etkilemiş, kamu hizmetleri alanında yaşanan özelleştirme uygulamaları sonucu önce kamu sağlık sistemi, daha sonra ise eğitim sistemi büyük ölçüde çökme noktasına gelmiştir. Nitekim İngiltere 2000’li yıllardan itibaren geçmişte benimsemiş olduğu politikaların en acı sosyal sonuçlarını çeşitli yönleriyle yaşamaya devam etmektedir.

Fransa’da ise kamu reformu çalışmalarına esas olarak 1984 yılında başlanmıştır. ‘Reformlar’ konusunda ısrar eden hükümetlere rağmen yapılan girişimler ve düzenlemeler, gösterilen kitlesel tepkiler nedeniyle çok ağır ilerlemiştir. 1990’lı yıllardan itibaren Avrupa ülkeleri genelinde sözleşmeli istihdamın artmasıyla birlikte Fransa’da da sözleşmeli istihdam uygulaması hayata geçirilmek istenmiş ancak Avrupa ülkeleri içinde personel sisteminin değiştirilmesine karşı en güçlü direnişin Fransa’da gerçekleşmesi nedeniyle bu girişim tam olarak başarılı olamamıştır. Ancak Hükümetler boş durmamış ve her fırsatta kamu

istihdamını esnekleştirmek için yasal ve fiili adımlar atmayı sürdürmüştür.

İtalya, Hollanda, İspanya, Danimarka ve Avusturya’da kısmi zamanlı (part-time) çalışma son derece yaygındır. Yeni işe alınacaklar açısından her ülkede merkezi sınav uygulanmamaktadır. Belçika, Türkiye ve Yunanistan’da memuriyete giriş için merkezi sınav yapılırken, İspanya, Avusturya ve İtalya’da gerçekleşen reformlarla ücret sistemi içinde, bireysel performansın kapsamı ve etkisi giderek arttırılmıştır.

İtalya’da hükümetlerle devlet memurları arasındaki ilişki 1993 yılında özelleştirilmiş, çoğu kamu görevlisi özel sektörde çalışanlarla aynı istihdam koşullarına tabi hale getirilmiştir. Yaptıkları işten bağımsız olarak, tüm kamu personeline memuriyet rejimini uygulayan Fransa, Belçika, İspanya gibi ülkeler, mevcut personel rejiminin kurallarından kaçmak için geçici nitelikte sözleşmeli personel istihdamını her geçen yıl daha da fazla tercih etmeye başlamışlardır. Avrupa’da bazı ülkeler geleneksel kariyer sistemlerinin esnekleştirilmesine direnç göstermeler de, dereceleri farklı olmakla birlikte, statü rejimlerinden sözleşme rejimlerine geçiş pek çok ülkede görülmüştür.

Bugün Avrupa ülkeleri genelinde, kamu istihdamında azalmalar devam ederken, kriz sürecinin de etkisiyle işsizlik oranları yeni ‘kriz sinyalleri’ vermeye başlamış durumdadır. İstihdam azaltma biçimi sadece işten çıkarma olarak yaşanmamaktadır. Önceleri personel alımını dondurma ile başlayan süreç, 55 yaş üstünde çalışan kalmayınca kadar emeklilik uygulaması gibi uygulamalarla devam etmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Avrupa Birliği’nin esnek çalışmayı, sözleşmeli istihdamı yaygınlaştırıcı, özendirici düzenleme ve uygulamalar içine girmesi, Avrupa’da kamu

hizmetlerinin tasfiyesi sürecini hızlandırmıştır. Özellikle performans değerlendirme sistemi ile çalışma koşulları her geçen gün ağırlaşırken, sendikalar ciddi anlamda güç kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sistemin uygulanmaya başlamasıyla emekçilerin çalışma yoğunluğu daha da artarken, ücretlerdeki artış oranları çok az olmuştur.

Doğrudan işten çıkarmaların maliyet açısından ağır bir yük getirmesi nedeniyle, AB'ye üye ve aday üye ülkelerden özellikle kamu yönetim sistemlerini, istihdam yapılarını, çalışma yasalarını esnekleştirmeleri istenmiştir. Bütçe harcamaları içinde genellikle sosyal harcamalar kesintiye uğramış, “ekonomik istikrar” adına kamu hizmetleri feda edilmiş, kamu harcamalarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Kamu hizmetler hızla ticarileştirilirken, yeterli kamu personeli alınmaması nedeniyle kamu emekçilerinin iş yükü ve çalışma yoğunluğu hızla artmaya başlamıştır.

Kamunun yeniden yapılandırılması uygulamaları dünyanın pek çok ülkesinde uygulanmış ya da uygulanmaktadır. Gerçekleştirilen düzenlemeler sadece birkaç ülke ile sınırlı değildir. Kamunun yeniden yapılandırılması uygulamaları, bugün medeniyetin, uygarlığın beşiği olarak gösterilen Avrupa'dan başlamıştır. Daha da ilginç olan, herkes tarafından dokunulamazmış gibi görünen en temel kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi, insan hayatının bütün alanlarının azgın bir sömürünün ‘serbest bölge’si haline getirilmek istenmesidir.

Kapitalizm, geçtiğimiz yıllar içinde dünyada ve Türkiye’de sermaye birikiminin önündeki tüm engelleri aşmak, kâr alanlarını daha da genişletmek ve sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılanmak için çok önemli adımlar atmıştır. ‘Reform’ adı altında hayata geçirilen tüm düzenlemeler, başta işçiler ve kamu emekçileri olmak üzere, tüm toplum kesimleri açısından

tam bir yıkım ve yoksullaşma yaratmıştır. Kamu ve özel sektör çalışma ilişkilerinde kuralsızlaştırma ve emeğin aşırı sömürülmesini öngören düzenlemeler birbirine paralel olarak gündeme getirilmiş, gerek yasal yollarla, gerekse fiili uygulamalarla hayata geçirilmiştir.

Kamu İstihdamında Gerçek Rakamlar

Dünya çapında yaşanan krizler ve bu krizlerle birlikte derinleşen kapitalizmin krizi, kısmen piyasa ilişkileri dışında yer alan ve büyük ölçüde sosyalizmin etkisiyle oluşturulmuş olan “refah devleti” anlayışının yeniden sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Uzun yıllar, dünyayı sınırları olmayan tek bir Pazar olarak değerlendirip, “sınırsız sömürü” ilkesini savunan yeni-liberal ideoloji etrafında yürütülen tartışmalar, refah devleti uygulamalarının “piyasaların” işleyişini aksattığı, dolayısıyla kapitalizmin temel yasası olan ‘rekabeti’ olumsuz etkilediğini gündeme getirmiştir. Yine bu tartışmaların bir sonucunda, gelişmiş kapitalist ülkelerden başlayarak tüm dünya çapında eş zamanlı olarak kamunun ve kamu hizmetlerinin, mevcut ekonomik-toplumsal sistemin ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda yeniden tanımlanmasını gündeme getirilmiştir.

OECD ülkeleri içinde Türkiye, benzer pek çok göstergede olduğu gibi, kamu istihdamında da son sıralarda yer almaktadır. Yıllar içinde tüm OECD ülkelerinde olduğu gibi Türkiye ve benzeri ülkelerde kamu personel rejimi sürekli olarak erimekte ve istihdamın esnekleştirilmesi yönünde uygulamalar artmaktadır.

Türkiye’de yıllardır yaratılmak istenen yeni çalışma ilişkileri, tıpkı Avrupa deneyimlerinde olduğu gibi emekçileri tümüyle

işin, işyerinin ve işverenin istek ve beklentilerine, sermayenin ve hükümetlerinin ihtiyaçlarına göre çalıştırmayı ilke edinen bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Son on yılın Avrupa'sına baktığımızda, iktidara gelen hükümetlerin kamu istihdam rejimlerine esneklik unsurlarını daha fazla uygulamak için yasal düzenlemeler yaptıkları bilinmektedir.

Türkiye'de kamu emekçilerinin toplam istihdama oranında İsviçre, Kore ve Japonya'dan daha iyi durumdaymış gibi görünse de, Çalışma Bakanlığı'nın Temmuz 2011'de açıkladığı memur sayısı (1 milyon 824 bin 628) genel nüfusa oranlandığında %2,45 gibi son derece küçük bir oran karşımıza çıkmaktadır.

Yıllar İtibariyle Kamu Görevlilerinin Dolu Kadro Dağılımı

Yıllar	Memur	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Toplam
2002	1.653.369	195.180	247.415	2.179.150
2003	1.670.157	146.316	304.039	2.155.492
2004	1.672.374	124.997	306.833	2.135.639
2005	1.686.689	134.615	252.121	2.099.368
2006	1.695.180	132.553	199.890	2.041.088
2007	1.717.267	188.875	197.746	2.119.071
2008	1.724.486	212.581	206.556	2.154.789
2009	1.727.376	236.801	205.848	2.181.169
2010	1.776.412	262.555	226.820	2.276.688
2011	1.824.628	291.155	156.451	2.274.041

Kaynak: Devlet Personel Başkanlığı (2011)

2002–2011 yılları arasında kamu istihdamında yaşanan değişime bakıldığında, kamu istihdamındaki artışın nüfus artışının çok altında kaldığı görülmektedir. 2002 yılında Türkiye'nin

nüfusu 67 milyon, devlet memuru sayısı 1 milyon 653 bin iken, 2011 yılı sonu itibariyle nüfus 6 milyon artarak 73 milyona çıkmış, buna karşın devlet memuru sayısı toplamda sadece 171 bin artmıştır. Aynı dönemde sözleşmeli personel sayısı 195 binden 291 bine çıkarken, sürekli işçi sayısı 247 binden 156 bine gerilemiştir. Toplamda ise 2002 yılında kamuda istihdam edilen 2 milyon 179 bin kamu görevlisi varken, 2011 yılı itibariyle bu sayı sadece 2 milyon 274 bin ile sınırlıdır. 6 milyon nüfus artışına rağmen, kamu görevlilerinin sayısında bu kadar sınırlı artış olması, AKP döneminde kamuda esnek ve güvencesiz çalışma uygulamalarının ne kadar yaygınlaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Özelleştirme uygulamalarıyla çalışma süreleri uzatılmış, çalışma şartları ağırlaşmış, işçilerin kazanımları gerilemiş ve ücret yapısındaki değişimle ücretler düşme eğilimine girmiştir. İşçi sağlığı, iş güvenliği ve diğer kazanımlar, işletmeler kamunun elinde iken daha yüksek olmasına rağmen, bu işletmelerin özele devri ile bu konularda işçilerin aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum, özellikle her türlü güvenceden yoksun, küçük, dağınık ve kaçak iş yerlerinde daha belirgin bir şekilde görülme-ye başlamıştır.

Kasım 2002'de AKP'nin tek başına iktidar olmasıyla birlikte, koalisyon hükümetleri döneminde gerçekleştirilemeyen yasal düzenlemeler ve fiili uygulamaların hayata geçirilmesi için peş peşe somut adımlar atılmıştır. İşgücü piyasasında esnek çalışma uygulamaları 1990'lı yılların sonlarına doğru fiili olarak uygulanmaya başlanmış, daha sonra fabrikalarda fiilen uygulanan esnek çalışma biçimleri AKP iktidarı tarafından yasal bir zemine oturtularak, 2003 yılında 4857 Sayılı İş Kanunu çıkarılmıştır. Aynı dönemde "kamu reformu" başlığı altında tüm kamu alanını piyasa ilişkileri içine çekmeyi amaçlayan düzenlemelerin gündeme getirilmiş olması kesinlikle tesadüf değildir.

Özelleştirmenin taşeronlaşma, geçici ve mevsimlik çalışma ve diğer istihdam biçimleri sonucunda da sosyal güvenlik sistemini olumsuz yönde etkilemiştir. Sosyal güvenlik hizmetlerinin özelleştirme ile birlikte maliyet artışından dolayı düşük gelirli geniş halk kesimleri, bu hizmetlerden yararlanamama riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle özelleştirme uygulamalarının, diğer sonuçlarının yanı sıra, sağlık ve sosyal güvenlik hakkını zayıflatma eğilimini ortaya çıkaran bir boyutu vardır. Bu durumu fırsat bilen AKP hükümeti, sağlık ve sosyal güvenlik hakkına yönelik kapsamlı bir tasfiye operasyonuna girişmiştir.

Kapitalizmin tarihine bakıldığında çalışma ilişkilerinin esas olarak işveren ile yapılan “hizmet akdine”, bugünkü ifade ile “sözleşmeye” dayandığı söylenebilir. Kapitalizmin hakim üretim biçimi haline gelmesinden sonra, işçi ile kapitalist arasında, işçilerin yarattığı artı-değerin paylaşılması üzerinden pazarlık yapılmış, bunun hukuksal gelişimi önceleri sözleşme şeklinde, daha sonra sendikaların gelişmesiyle toplu sözleşme sistemi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ancak kapitalistler, işçilerle pazarlık yaparken onlara mümkün olan en az ücreti vermek için, bir taraftan çeşitli bahaneler uydururken, diğer taraftan işçilerin yaratacağı artı-değerden onlara nasıl daha az pay vereceğinin hesaplarını yapmıştır.

AKP Hükümeti, siyasi iktidarla birlikte değişen bir yönetim yapılanmasının getirilmesini istediğini, hatta hükümetin yapmak istediği değişikliklere bürokrasinin direnç gösterdiğini sık sık dile getirmektedir. Bunun için mevcut kamu personel sistemi içinde bile yoğun bir siyasal kadrolaşma faaliyeti yürütülmüştür. Tüm kamu hizmeti alanlarında kendi dünya görüşünden insanları önemli mevkilere getirerek hem mevcut sistem içine kendi siyasal kadrolarını yerleştirmiş, hem de esnek çalışma uygulamalarını fiilen ve yasal düzenlemelerle hayata geçirmiştir. Böylece, kamu personel sisteminde esnekleşme uygulamalarını yaygınlaştırarak

buna uygun yasal değişiklikleri yapabileceği somut zemin büyük ölçüde oluşturmuştur.

Bugüne kadar yaşanan fiili uygulamalara ve yakın gelecekte yapılması planlanan yasal düzenlemeler açısından bakıldığında yeni personel sisteminin iki temel mantık üzerine kurulacağı şimdiden söylemek mümkündür. Birincisi; işin, işyerinin, mesai saatinin, ücretin, çalışma süresinin belirsiz olması, başka bir ifade ile kamu istihdamında kuralsızlığın kural haline getirilmesidir.

İkinci nokta ise çalışma düzeni ve koşullarının büyük ölçüde işverenin ya da işveren temsilcisinin insafına bırakılacak olmasıdır. Yapılacak düzenlemelerle kamu emekçilerinin mevcut olan birçok kazanılmış hakkı, çalışma yaşamının standardını belirleyen temel kurallar ortadan kaldırılacaktır. Böylece tüm kamu emekçilere, tıpkı işçilerde olduğu gibi kuralsız, geçici, güvencesiz ve köleci nitelikte çalışma koşulları ve 19. yüzyıla özgü yaşam biçimleri dayatılacaktır.

Kamu emekçileri sözleşmelerini her açıdan “siyasallaşmış” yöneticiler ile yapacaklarından siyasal kadrolaşma örneklerinin artması, beraberinde zaten ciddi sorunlar getirmektedir. Buna rağmen kamu emekçilerinin ‘sözleşmeli’ ve iş güvencesinden yoksun olarak istihdam edilmeleri, kaçınılmaz olarak iktidarın dünya görüşü doğrultusunda hareket eden yönetim kadrolarının ellerini güçlendirecektir. Sözleşmeli personelin iş yaşamındaki geleceği, siyasi iktidarların atayacakları siyasal yöneticilerin iki dudağı arasında olacaktır.

Kamu kurum ve kuruluşlarında sözleşmeli istihdam, aslında uzun özellikle hastaneler, okullar ve diğer pek çok kamu kurumunda uygulanmaktadır. Yaşanan örnekler, okullarda okul kuruma dernekleri aracılığıyla ‘ders saatine göre ücretli öğretmen’ istihdamına kadar uzanmıştır. Yasal düzenleme bakımından en açık adımlar ise sağlık personeli ile ilgili olarak atılmış, toplam

sözleşmeli personelin neredeyse yüzde 90'ı sağlık alanında istihdam edilmiştir.

Kamu emekçilerine yönelik kapsamlı tasfiye planı için bugüne kadar çok sayıda fiili adım atıldığı bilinmektedir. Emeklilik sonrası yeni personel almama, taşeronlaşma, sözleşmeli-ücretli personel uygulaması, geçici ya da mevsimlik işçilik gibi uygulamalarla kamu kesiminde istihdamı son yıllarda önemli ölçüde daraltılmıştır. Bunun sonucunda özellikle GATS ile özelleştirilmesi taahhüt edilen alanlarda yaşanan ticarileştirme uygulamaları, kamu hizmetleri için halkın cebinden daha fazla ödeme yapmasını beraberinde getirmiştir. Kamuya yönelik kapsamlı saldırının son ayağı olan kamu personel sisteminin kökten değiştirilmesi, bu nedenle sadece kamu emekçilerini değil, kamu hizmetinden yararlanan milyonlarca yurttaşı da doğrudan ilgilendirmektedir.

Kamu alanına yönelik bu tür girişimler, her ne kadar kapitalizmin içine girdiği krizi aşmak için yeni bir hamlesi olarak görülse de, sorun bu kadar basit değildir. Krizin etkileri her ülkede çeşitli boyutlarıyla ortaya çıkmış olsa da, krizin aşılmasında kamunun önemli bir yeri ve işlevi olduğu, son yıllarda yoğunlaşan yoksulluk politikaları ile birlikte daha iyi görülmektedir.

İnsan kaynakları, toplam kalite yönetimi, yönetişim, e-devlet, şeffaflık, esneklik, performans yönetimi, devlet-yurttaş ilişkisi v.b. kavramlarla süslenmiş yasal değişikliklerle bir taraftan halkın kafasında kavram kargaşası yaratılırken, diğer taraftan kamuyla anılan tüm hizmetlerin özelleştirilmesi için gerekli adımlar kararlılıkla atılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kamu hizmetleri hızla özelleştirilirken, bu hizmetleri sunan kamu emekçilerinin iş güvenceli olarak çalıştırılmasının 'piyasa kuralları' açısından doğru olmadığı propaganda edilmektedir.

Sonsöz

Kapitalist sistemin doğasında var olan kriz eğilimi, sermaye birikim sürecinin dönemsel olarak tıkanması anlamına gelir. Bu tıkanıklık, ekonomik ve toplumsal yapıların sermaye birikiminin devamını sağlamak üzere yeniden düzenlenmesini gerektirir. Yani ekonomik krizler, bir yanıyla başından beri eşitsiz olarak gelişen bölüşüm ilişkilerinin sermaye lehine yeniden düzenlendiği dönemleri ifade eder.

Kapitalist devlet tarafından uygulamaya konulan ekonomik politikalar, kriz koşullarının sadece sermaye lehine hafifletilmesini sağlamaya yönelik önlemleri içerir. Bütün toplumsal ilişkiler sarsılır ve ekonominin tüm alanlarındaki ilişkilerin eskisi gibi, hiçbir değişiklik olmaksızın devam etmesi güçleşir. Sınıf mücadelesinin en önemli unsurlarından birini oluşturan ücret-kar ilişkileri, ücretler aleyhine aşırı bir değişime uğrar. Emekgücünün değerini düşürerek onu daha ucuza almaya çalışan kapitalistler için kriz, artık kendisinin yeniden üretimini sağlayacak güçlü bir silaha dönüşmüştür.

Kapitalist üretim ilişkileri içinde devlet, bir yandan sermaye birikiminin devamını, başka bir ifade ile mevcut üretim biçiminin fazla değişikliğe uğramadan sürmesini sağlarken, diğer taraftan da sisteme yeniden meşruiyet kazandırmayı ihmal etmez. Hatta kapitalist devlet, var olan üretim tarzı olarak kapitalizmi korumak ve devamını sağlamak üzere bazen kapitalizmin temel unsuru olan sermaye sahiplerinin kısa dönemli çıkarları aleyhine dahi kararlar alabilir. Bunu yapmasının nedeni ise kendisini "sınıflar üstü" olarak göstermek ve tüm ezilen sınıfların bilincinde "Ben tüm yurttaşların devletiyim, ayırım yapmam!" izlenimi yaratmaktır. Bu şekilde bir taraftan geniş halk kesimlerini yedekleme imkânı ortaya çıkarken, diğer taraftan kriz öncesi dönemdeki mevcut ilişkilerin niteliğini değiştirilerek, sermaye birikiminin önündeki engelleri kolayca ortadan kaldırabilir.

Bugün kapitalizm açısından hiç de yeni olmayan esneklik ve güvencesizlik eğilimlerinin yeni olan yönü, günümüzde üretim ve tüketimin hızının çok artmış olmasıdır. Bunun gerçekleşmesindeki en önemli etken ise teknolojik gelişmeyle birlikte yaygınlaşan “esneklik” uygulamaları olmuştur. Çünkü esneklik, kriz dönemlerinin her şeyi çözen sihirli kelimesi olarak ortaya çıkmıştır. Sermaye, kendisine, üretimini ve karını arttırmak için hayatın her alanında, özellikle “emek piyasaları”nda, sınırsız ve engelsiz biçimde hareket etmesini olanaklı kılacak bir düzen istemektedir. Üretimde ve istihdamda esneklik uygulamalarının yaygınlaşması, esnek çalışma ilişkilerinin emekçilerin tüm yaşamını kuşatması, bunu gerçekleştirmenin en önemli aracıdır.

Dünya deneyimlerine bakıldığında görülen en somut gerçek, esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte sendikalaşma eğiliminin güçlenmesidir. Bu süreçte sendikaların yapılarında ve mücadele biçimlerinde çoğu olumsuz anlamda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Esneklik, her şeyden önce sınıf ilişkilerinde işbirlikçi yaklaşımların gelişmesiyle sonuçlanmıştır. Üretim ve emek süreci içinde emekçilerin bağımlılığını dolaylı yollardan arttıran yönetim ve örgütlenme biçimleri özellikle son yıllarda yoğun olarak denenmekte ve yaygın olarak uygulanmaktadır.

Emeğin nitelik ve üretkenlik koşulları açısından kendi içinde kutuplaşması, sınıfsal bütünleşmenin ve dayanışmanın önünü tıkayan sonuçlara yol açmakta, bundan en büyük zararı ise sendikalar görmektedir. İşkolu sendikacılığının işyerlerinden başlayarak zayıflaması, daha “uzlaşmacı”, “işbirlikçi”, “sosyal diyalogcu” sendikal anlayışların gelişmesi, mücadelecilik sendikacılığın iyice zayıflaması ve mücadelecilik sendikacıların geri sendikal anlayışlarla kuşatılarak eritilmesi ve sendikal örgütler arasındaki rekabetin artması gibi değişiklikler, son dönemde en çok gözlenen gelişmelerdir.

Emek sürecinin dönüşümü sürecinde ortaya çıkan diğer değişiklikleri başlıklar halinde sıralamak gerekirse;

- ✓ Karakter aşınması...
- ✓ Güvencesizlik...
- ✓ Güvensizlik...
- ✓ İstikrarsızlık...
- ✓ Örgütsüzlük...
- ✓ Cemaatleşme...
- ✓ İşçiler arasındaki rekabetin artması ve dayanışmanın zayıflaması...
- ✓ Sendikaların örgütlenme bunalımı...

Günümüz koşullarında, emek sürecinde yaşanan dönüşüme paralel olarak, sendikal mücadelenin her düzeyinde, en aşağıdan en tepeye kadar çok sayıda sorun yaşanmaktadır. Bu sorunlar görmezden gelindiğinde ya da onları aşmaya yönelik adımlar atılmadığında başarılı olmak mümkün değildir. Bu durumda ilk olarak yapılacak şunlar olmalıdır;

- ✓ İşyerini temel almak ve işyeri çalışmasına dayanmak,
- ✓ Sosyal yaşam alanlarını gözetmek,
- ✓ Hedefi genişletmek ve örgütsüzlüğü örgütlemek,
- ✓ Örgütlülerin örgütlenmesi,
- ✓ Sendikal demokrasiyi yaygınlaştırmak,
- ✓ Kadınlara ve gençlere yönelik özel çalışmalar yapmak,
- ✓ Mücadelecilik bir sendikal çizgiyi benimsemek...

Sınıflar mücadelesinin tarih boyunca gösterdiği gibi “sorun nerede ise çözümü de orada aramak” gerekir. Bugün emek sürecinde yaşanan dönüşümün sendikalar ve sendikal mücadele

cephesinde yarattığı sorunların çıkış noktası işyerleridir. Tıpkı işçilerin ilk örgütlenmeye başladığı dönemlerde olduğu gibi, işyerlerinde emekçilerin birbirleriyle rekabete itilerek bölünmesi, onların aralarında birleşerek örgütlenmesini ve ortak çıkarları için mücadele etmesini engelleyen etkenlerin üzerine gitmedikçe ve işyerlerinden başlayarak yukarıya doğru bir yenilenme başlatılmadıkça başarı kazanılması mümkün değildir.

Sonuç olarak, üretimin ve yönetimin esnekleşmesi, kaçınılmaz olarak politikanın da esnekleşmesini beraberinde getirmekte ve sınıf mücadelesinden soyutlanmış toplumsal-ekonomik bir rejimin kurumsallaşmasını sağlamaktadır. İşçi ve emekçi sınıfların birleşme ve mücadele merkezleri olan sendikaları etkisizleştirmeyi, sınıf mücadelesindeki güç ilişkilerini sermaye lehine değiştirmeyi hedefleyen kapitalist sistem açısından emek sürecinin dönüşümü, sermaye için son bir sıçrama yapmayı, emek açısından ise 19. yüzyılın “vahşi kapitalizmine” geri dönüşü ifade etmektedir.

Kaynakça:

AGLIETTA, Michel., *A Theory of Capitalist Regulation*, New Left Books, 1979, London.

AYDOĞANOĞLU, Erkan., *Emek Sürecinde Esneklik ve Türk Emek Piyasası*, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, Ankara.

AYDOĞANOĞLU Erkan., *Sınıf Mücadelesinde Sendikalar*, Evrensel Basım Yayın, 2007, İstanbul.

AYDOĞANOĞLU, Erkan., *Kapitalizm ve Kriz*, Kültür Sanat Sen Yayını, 2009, Ankara.

AYDOĞANOĞLU Erkan., *Fabrikada Emek Denetimi*, Evrensel Basım Yayın, 2011, İstanbul.

BELEK, İlker., *Postkapitalist Paradigmalar*, Sorun Yayınları, 1997, İstanbul.

BRAVERMAN, Harry, *Labor and Monopoly Capital - The Degradation of Work in the Twentieth Century*, Monthly Review Books, 1974, New York.

CIULLA, Joanne B (2000), **The Working Life: The Promise and Betrayal of Modern Work**, Oxford University Press, Oxford.

ERAYDIN, Ayda ve ERENDİL, Asuman, “Üretimde Yeni Örgütlenme Biçimleri ve Esnek Süreçler”, *İnsan, Toplum, Bilim*, Derl. Kuvvet Lordoğlu, Kavram, 1996, İstanbul.

ERCAN, Fuat., “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, *94-95 Petrol-iş Yıllığı*, 1996, İstanbul.

ERDOĞDU, Seyhan., ‘Yeni Liberal Küreselleşme Sürecinde Esnek Kamu Personel Rejimi’, *Toplum ve Hekim*, Ocak-Şubat 2005, Cilt 20, Sayı 1, s 53-64.

GÜZELSARI, Selime., “Küresel Kapitalizmin Anayasası: GATS”, *Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, 2003, Ankara.

HARVEY, David., *Postmodernliğin Durumu*, Metis, İkinci basım, 1999, İstanbul.

KESK, **Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikal Politikalar Sempozyumu**, 1-2 Şubat 2003, Ankara.

KEYDER, Çağlar., *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis, 1996, İstanbul.

KORAY, Meryem, “Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi”, *94-95 Petrol İş Yıllığı*, 1996, İstanbul.

MARX, Karl., **Kapital**, Cilt 1, çev: Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları, 4. Basım, 1997, Ankara.

ÖNGEN, Tülin, Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı, *AÜ S.B.F Dergisi*, cilt 49, No: 3-4, 1994, Ankara,

ÖNGEN, Tülin, Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri, *2000-2003 Petrol-İş Yıllığı*, 2003, İstanbul.

SMITH, Adam., *Ulusların Zenginliği*, Alan Yayıncılık, 2002, Ankara,
WILLIAMS, Raymond., **Anahtar Sözcükler**, çev: Savaş Kılıç, İkinci Baskı, İletişim, 2006, İstanbul.

YENTÜRK, Nurhan, “Post Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 56-61, ss:42-56., 1993, İstanbul.

SBF Tartışma Metinleri, **Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye’den Perspektifler**, Özel Sayı No.59 ve 60, AÜ. SBF yayını, Kasım 2003, Ankara.

ILO İnternet Sitesi, www.ilo.org.

OECD İnternet Sitesi, www.oecd.org.

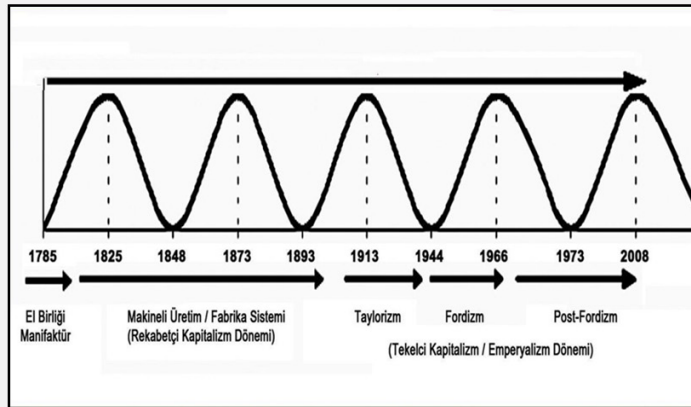
EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Dr. Erkan AYDOĞANOĞLU
Eğitim Sen Eğitim Uzmanı

E-Mail: erkanaydogan@gmail.com

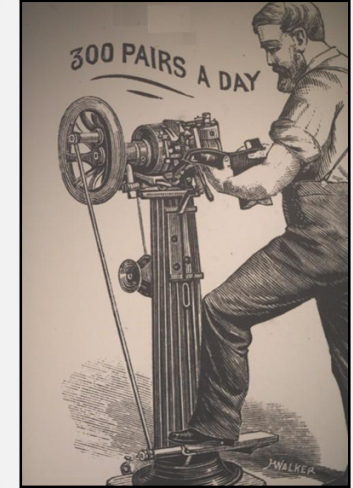
1

KAPİTALİZMİN GELİŞME SÜRECİ

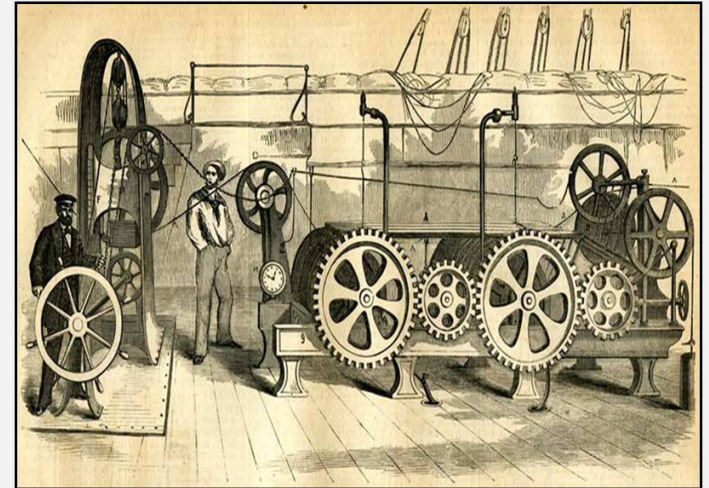
2

Elbirliği

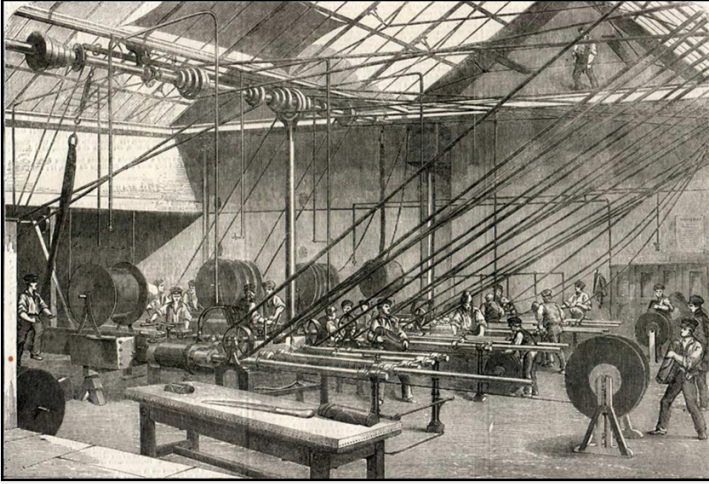

3

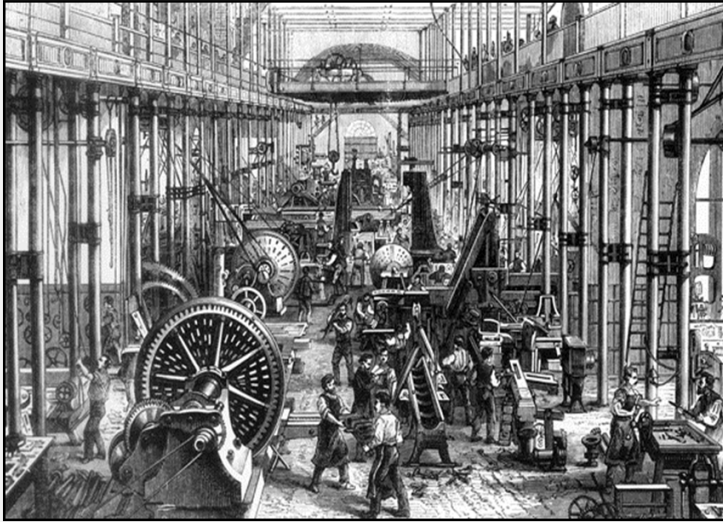
Manüfaktür

4

Fabrika Sistemi

5

6

TAYLORİZM

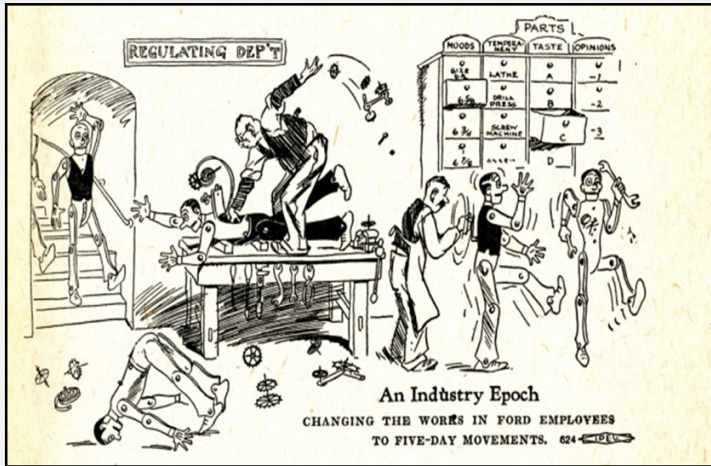
- ❖ Emeğin kontrolü...
- ❖ Hareket-zaman etütleri...
- ❖ İş üretkenliği ve hızı...
- ❖ Kafa ve kol emeğinin ayrışması...
- ❖ Tüm yetki ve sorumlulukların merkezde ve yöneticilerde toplanması...
- ❖ Vasıfsızlaşma-değersizleşme...
- ❖ İşçinin üretimdeki kontrol kaybı...

7

8

Taylorizm ve Robotlaşma

9

FORDİZM

- ❖ Büyük ölçekli kitlesel üretim...
- ❖ Kayan Bant Sistemi (Montaj Hattı)...
- ❖ Zaman kaybının an aza indirilmesi...
- ❖ Standart ürünlere yönelik genel amaçlı makineler sistemi...
- ❖ Fordist denetim ve makinaların yükselişi...
- ❖ İşçilerin karşılıklı bağımlılığı ve sonuçları...

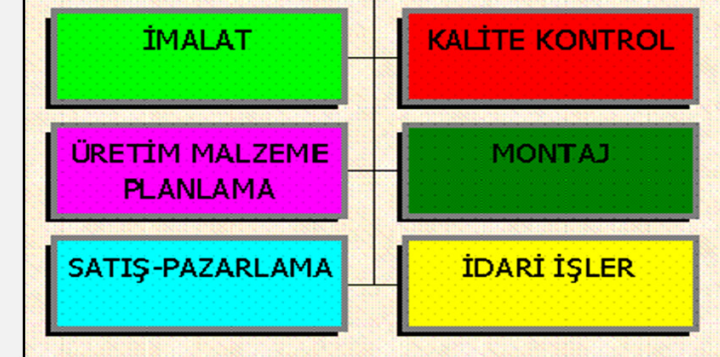
10

River Rouge Ford Fabrikası (1930)

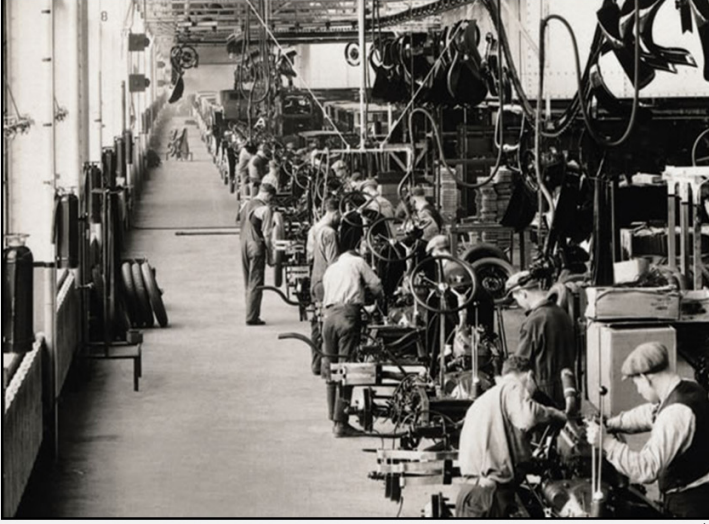

11

FORDİST YAPILANMIŞ FABRİKA

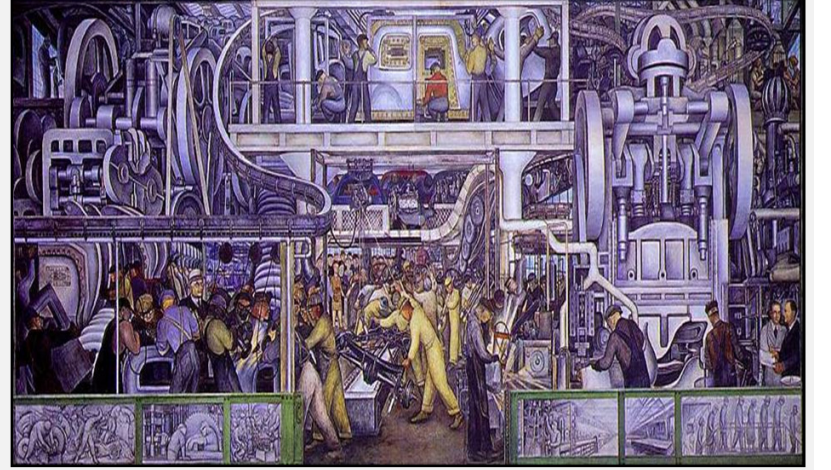

12

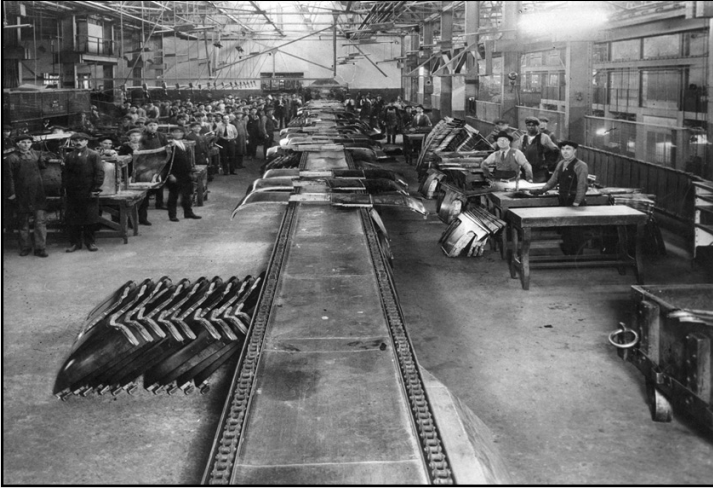
13

Ford Fabrikası (Diego Rivera, 1933)

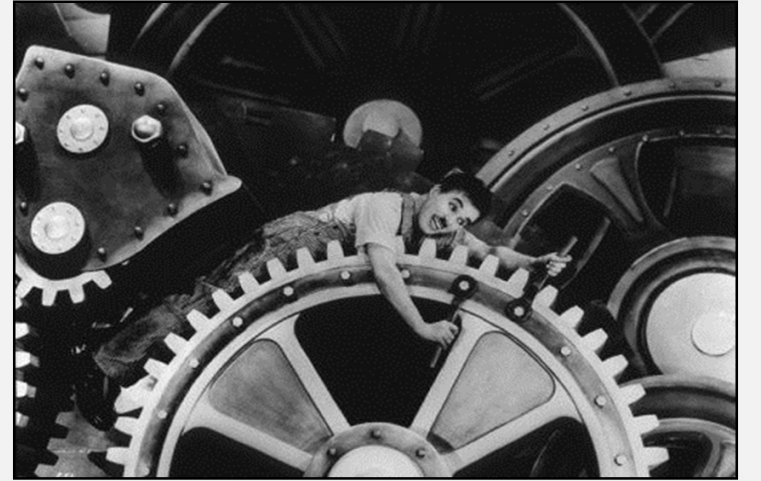
15

Bant Sistemi

14

Modern Zamanlar (Charlie Chaplin)

16

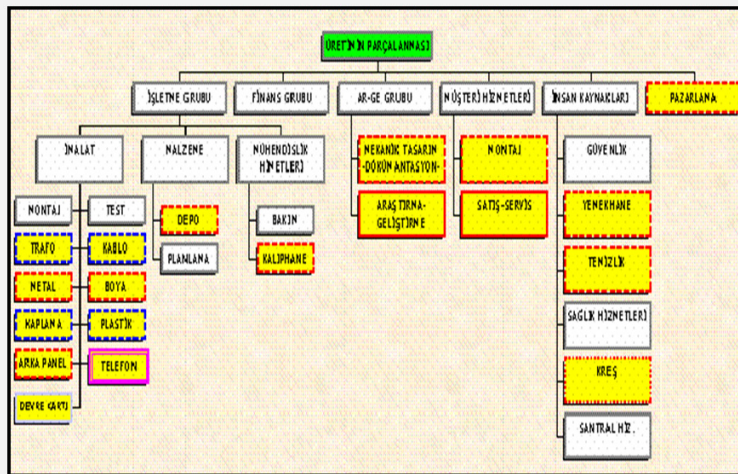
Kitlesel Üretim!

17

Fordizm Sonrası Sermaye Birikim Modeli

- ❖ Uluslararası işbölümünde yaşanan değişim...
- ❖ Emek-yoğun üretimin, ucuz işgücü merkezlerine kaydırılması...
- ❖ Üretimin Parçalanması...
- ❖ Piyasanın kutsanması...
- ❖ Deregulasyon (Kuralsızlaşma)...
- ❖ Taşeronlaştırma-Sendikasılaştırma...
- ❖ Yeni-liberalizm...

19

FORDİZM SONRASI

18

Ucuz İşgücü!

20

21

23

Makinelerin Yükselişi (!?)

22

Emek Denetiminin Yoğunlaşması !

24

KAMUDA EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ

- ❖ **Kamu yönetiminde değişim...**
(Kamu yönetiminden 'yeni kamu işletmeciliği'ne...)
- ❖ **Kamu hizmeti algısında yaşanan değişim...**
(Hizmeti alan bedelini öder!..)
- ❖ **İstihdam ilişkilerinde değişim...**
(Kadrolu istihdamdan sözleşmeliliğe geçiş...)
- ❖ **Çalışma biçimlerinde değişim...**
(Esnek, kuralsız ve güvencesiz çalışma...)

25

Kamu Hizmeti Nedir?

- ❖ Devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak, kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinlikler dizisi...
- ❖ **Düzenlilik, süreklilik, kâr amacı gütmeme** kamu hizmetinin en önemli öğelerini oluşturur...
- ❖ Kamu hizmeti **kamu personeli** eliyle yürütülür...

27

26

Sosyal Devletin Kamu Personel Sistemi

- ❖ Kamu hizmetinin sürekliliği ve düzenliliği esastır. Bu nedenle kamuda istihdam edilenler genel anlamda 'kamu personeli' olarak adlandırılır...
- ❖ Hiyerarşik bir örgüt yapısı vardır...
- ❖ Kamu istihdamı özel istihdama göre daha koruyucudur.
- ❖ Kariyer sistemi yaygındır, görevde yükselme esastır...
- ❖ Kamu hukukuna tabi olarak çalışılır ve hukuki olarak düzenlenmiş iş güvencesi vardır... ..
- ❖ Kamu hizmetinin sürekli ve düzenli olması gerektiği için kamu personelinin işten çıkarılmaması kuraldır...
- ❖ Liyakate ve kıdeme göre ödeme yapılır...
- ❖ Kamuya özel sosyal güvenlik ve emeklilik sistemine sahiptir...

28

Yeni Liberal Devletin Kamu Personel Sistemi

- ❖ Kural olarak özel hukuk kurallarına göre istihdam söz konusudur...
- ❖ İş güvencesi ancak uzun çalışma süresi (10-15 yıl) sonunda alınabilir...
- ❖ Bir kişinin birden fazla işi yapması ve bireysel performansa göre değerlendirme yapılması esastır...
- ❖ Kamu istihdamının pozitif dışsallığı önemsenmez...
- ❖ Sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi diğer istihdam biçimleriyle aynıdır...
- ❖ Emelin denetimi son derece sıkı ve katı kurallara tabidir...
- ❖ Esnek, kuralsız, güvencesiz ve proje temelli çalışma esastır...

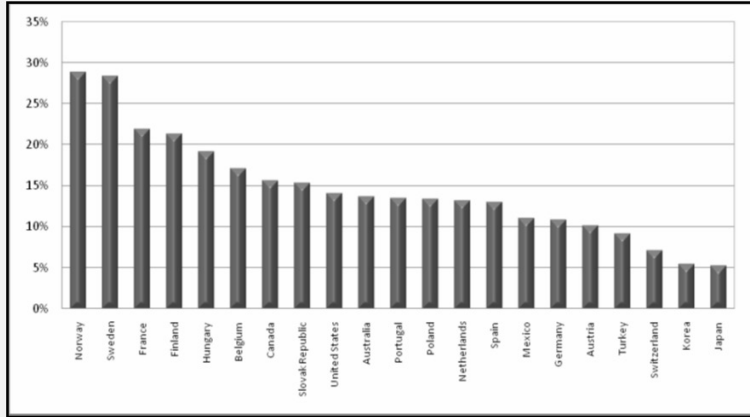
29

Dönüşümün Tarihsel Evreleri

- ❖ 24 Ocak 1980 Kararları...
- ❖ Hizmet Ticareti Genel Anlaşması - GATS (1995)
- ❖ AKP İktidarı (2002- ...)

31

Bazı OECD Ülkelerinde Kamu İstihdamı

30

Dönüşümün Temel Ayakları

- ❖ **ÖZELLEŞTİRME**; Devletin mal ve hizmet üretimini özel yönetimlere devretmesi...
- ❖ **TİCARİLEŞTİRME**; Devletin mal ve hizmet üretiminde 'doğal tekel' olmaktan çıkması ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinin özel sektöre açılması...
- ❖ **PİYASALAŞTIRMA**; Devletin mal ve hizmet üretiminde özel sektörle 'rekabet edebilir' bir yapıya dönüştürülmesi...

32

ESNEKLİK

Emeğin, üretim sürecinin gereklerine, işin ve işyerinin ihtiyaçları ve sermayenin isteklerine göre, kurallara bağlı kalmadan, kolaylıkla uyum ve uygunluk sağlayacak şekilde, sürekli ve yeniden düzenlenmesi...

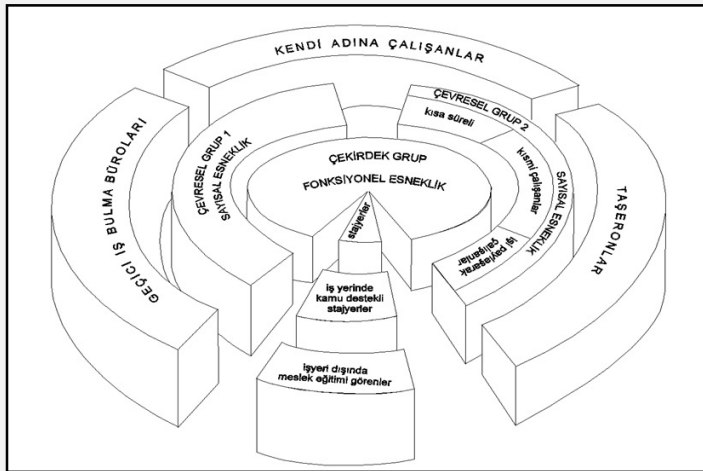
- ❖ Üretimde esneklik
- ❖ İstihdamda esneklik

33

35

İstihdamda Esneklik

34

Temel Esnek Çalışma Biçimleri

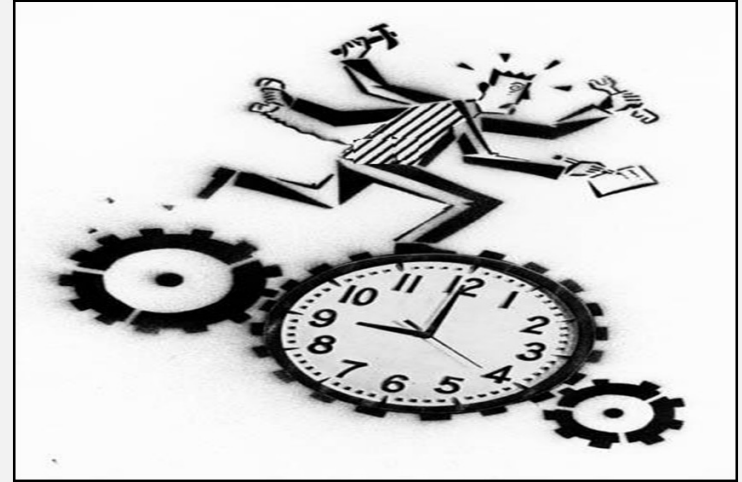
- ❖ İşlevsel Esneklik...
(Aynı kişinin farklı işleri yapabilmesi)
- ❖ Sayısal Esneklik...
(Daha az kişi ile daha çok iş yapmak)
- ❖ Çalışma Sürelerinde Esneklik...
(Çalışma zamanının esnek kullanımı)
- ❖ Ücret Esnekliği...
(Performansa ve cinsiyete göre ücret)
- ❖ Uzaklaştırma Stratejileri...
(Kamu hizmetlerinin "dışarıdan hizmet satın alma" yoluyla üçüncü şahıslara gördürülmesi.)

36

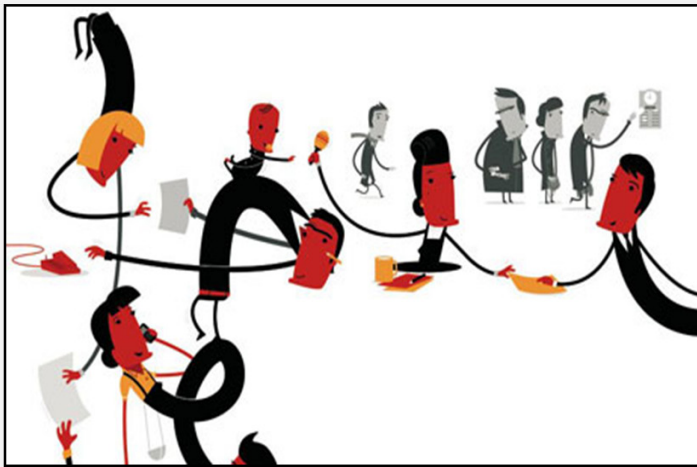
37

Zamana Karşı Yarış!

39

Esnek Çalışma!

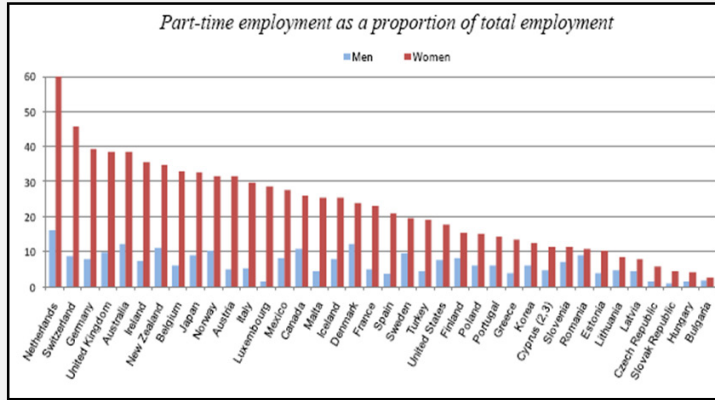
38

Esnek Zaman!

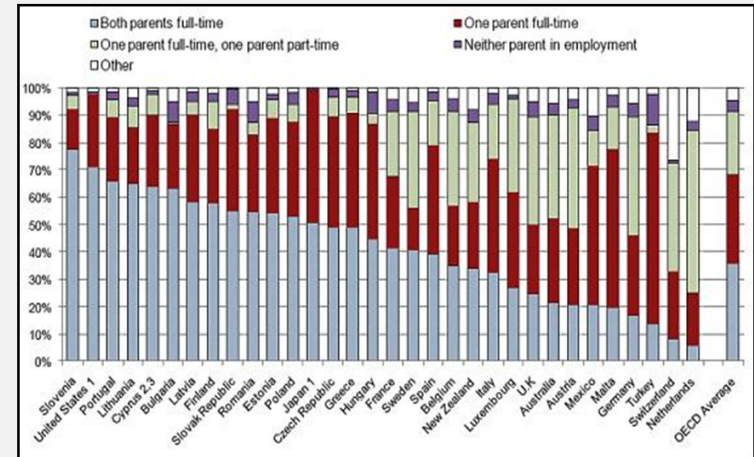
40

OECD Ülkelerinde Kısmi Süreli İstihdam

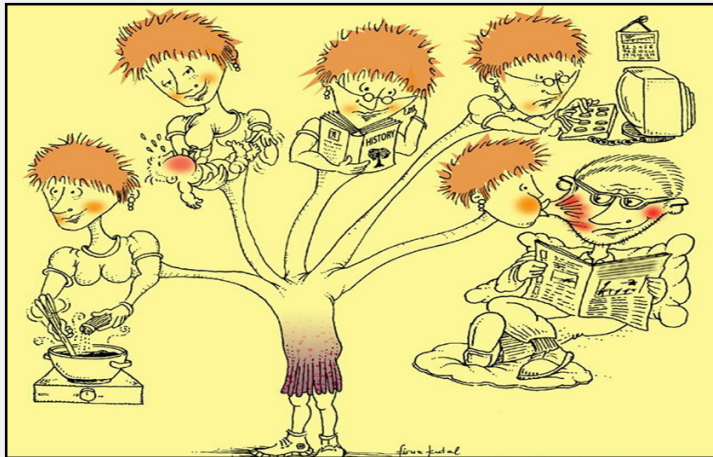

41

Aile Bireylerinin İstihdam Şekli (OECD, 2009)

Hedef Kitle: Kadınlar...

GÜVENCESİZ ÇALIŞMA

Çalışma ilişkileri içinde işgücünü koruyucu herhangi bir düzenlemenin olmadığı; esnek, korunmasız, kuralsız, istikrarsız ve her türlü standart dışı çalışma durumu...

45

48

47

GÜVENCESİZ ÇALIŞMA

46

GÜVENCELİ İSTİHDAM	GÜVENCESİZ İSTİHDAM
Tam zamanlı çalışma	Kısmi zamanlı çalışma
Kayıtlı işgücü	Kayıt dışı işgücü
Sürekli bir işte çalışma	Gündelik ve değişik işlerde çalışma
Düzenli çalışma saatleri	Düzensiz çalışma saatleri
Tüm yıl boyu çalışma	Mevsimlik, geçici veya belirli süreli çalışma
Tek bir işyerinde çalışma	Birden fazla işyerinde çalışabilme
Sosyal güvenlik hakkından tam yararlanma	Sigorta primlerinin eksik yatırılması

48

49

Esnek ve Güvencesiz İstihdamın Sonuçları

- ❖ Esnek çalışmanın ve güvencesiz istihdamın kural haline gelmeye başlaması...
- ❖ Çalışma ilişkilerinde yaşanan kuralsızlaşma...
- ❖ Çalışma ve yaşam koşullarının farklılaşması...
- ❖ Ücret ve sosyal hak eşitsizliği...
- ❖ Sağlık ve sosyal güvenlik hakkında aynı ölçülerde yararlanamama...
- ❖ Emekçiler arasında yaratılan rekabet...
- ❖ Sendikal örgütlenmenin fiilen engellenmesi...

50

Bazı Ülkelerde Sendikal Örgütlenme Oranları

Ülke	Sendikalaşma Oranları (%)			Küçülme
	1980	2000	2010	
Türkiye	49	13	~6	% 91
ABD	22	15	13	% 45
Almanya	36	31	26	% 28
İngiltere	50	33	29	% 42
İtalya	49	39	35	% 29
Japonya	31	24	22	% 29
Kanada	36	37	30	% 17
Yunanistan	44	32	30	% 32

51

Esnek Çalışmaya Hizmet Edecek Uygulamalar

- ❖ İnsan Kaynakları Yönetimi...
- ❖ Toplam Kalite Yönetimi...
- ❖ Performans Değerlendirmesi...
- ❖ Taşeronlaştırma...
- ❖ Güvencesiz İstihdam...
- ❖ Kısmi Süreli Çalışma (Part Time)...

52

53

Performans Düşerse!

55

Performans !!!

54

TKY ve Performans Değerlendirmesi

- ❖ Kalite Geliştirme ...
- ❖ Müşteri Memnuniyeti ...
- ❖ Sürekli Gelişim (Kaizen) ...
- ❖ İş Zenginleştirme ...
- ❖ İş Motivasyonu ...
- ❖ Rekabet ...

56

57

58

Önümüzdeki Dönemde;

- ❖ Çalışma ilişkilerinde kurlsızlaşma artacak, kamu personelinin statüsü belirsizleşecek...
- ❖ Performans, TKY vb uygulamalarla kamu istihdamı tamamen esnekleştirilecek ve piyasa ile uyumlu bir istihdam politikası benimsenecek...
- ❖ Güvencesiz istihdam yaygınlaşacak ve iş güvencesi sadece küçük bir azınlık için geçerli olacak...
- ❖ Düşük ücretle, esnek ve yoğun denetim altında çalışma yaygınlaşacak...
- ❖ Emekçiler arasındaki birlik ve dayanışma yerini, acımasız bir yarışa ve rekabete bırakacak...
- ❖ Sendikalar ve sendikalaşma fiilen bitirilecek...

59

NE İSTİYORUZ?

- ❖ Herkesin kamu hizmetlerinden eşit ve parasız olarak yararlanması sağlanmalıdır...
- ❖ Kamu hizmetleri piyasa koşullarında değil, toplumsal fayda ve kamu yararı gözetilerek sunulmalıdır...
- ❖ 'Müşteri' bilinci değil, yurttaşlık bilinci geliştirilmeli...
- ❖ Kamu hizmetlerinin sunumunda stratejik değil, demokratik planlama yapılmalıdır...
- ❖ Performans denetiminden vazgeçilmeli, hizmet sunumunun değerlendirilmesinde bilimsel ve objektif ölçütler kullanılmalıdır...
- ❖ Ücretler performansa göre değil, sendikalarla yapılacak toplu sözleşme ile belirlenmelidir...

60